

YAYIMLAR ÜZERİNDE

Coğrafya araştırmaları—*Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Enstitüsü neşriyatı 2.*

Sonyıllarda, diğer bilgi şubelerimizde olduğu gibi, coğrafya alanında da bir takım değerli eserler kazandık. Bunlardan bir kısmı genel coğrafyaya ait olmakta, bir diğer kısmı da doğrudan doğruya memleketimiz hakkında yazılmış bulunmaktadırdır. Bu arada Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Enstitüsü yayınlarından «Coğrafya araştırmaları» adlı kitap, bizce, hususî bir önemi haizdir.

1941 de İstanbul'da Cumhuriyet Matbaasında basılmış bulunan bu kitabın, 200 sahifelik bir metni, 11 tane renkli haritası, birçok grafik ve diyagramları vardır. Güzel bir şekilde ve emekle basılmış bulunan bu kitap, 9 makaleden müteşekkil bulunmakta ve biraz önce işaret ettiğimiz önemini şu noktalardan kazanmaktadır :

Önce, bu kitabın iğerisindeki konular yalnız memleketimiz hakkında yazılmış bulunmaktadır. Bu konular kısaca şunlardır : Türkiye'de tiftik ve kilkeçisi sahaları, Tütün sahaları, fındık mıntakaları, incir bölgeleri, Sinop bölgesinde iktisadî hayat ve yerleşme, Mersin şehir coğrafyası, Safranbolu ve civarının yerleşme ve iktisadî coğrafyası, Kastamonu civarında iktisadî bakımdan köy tipleri, Diyarbakır şehir coğrafyası.

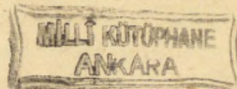
Görölüyor ki, konular sadece memleketimiz coğrafyasından alınmış bulunmaktadır ; bunlardan dördü bütün Türkiye'ye şamil olmak üzere, diğer beşi de memleketin muhtelif kısımları üzerine yapılmış beşerî ve iktisadî coğrafya konularından ibarettir. Bu makalelerden her birinin haritaları, grafikleri, diyagramları vardır.

Kitabın ikinci işaret olunacak noktası, Prof.Dr.H. Louis ve Doç.Dr.D. Bediz tarafından neşrolunan bu eserin, Enstitü talebesinin mezuniyet tezlerinden müteşekkil oluşudur. şurasını gözönünde bulundurmak doğru

olur ki, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin kuruluş tarihi olan 1935 yılından beri, Coğrafya Enstitüsünün en büyük çalışmaları, Türkiye coğrafyasına ait araştırmalar üzerinde toplanmıştır. Bu araştırmalar gerek talim heyetinin ve gerekse bu Enstitüde okuyan talebelerin müşterek çalışmalarıyla başarılmışa gayret edilmiştir. Bu meyanda memleketin türlü bölgelerinde gerek jeomorfoloji ve genel olarak fizikî coğrafya üzerine, gerekse beşerî ve iktisadî coğrafyası hakkında araştırmalar yapılmıştır ve bu gün de yapılmaktadır. Fakat şurasını kaydetmelidir ki, bu alanda ancak çok büyük gayretlerle ve uzun zaman çalışarak memleketimizin coğrafyası mükemmel olarak hazırlanmış bulunabilecektir.

İşte «Coğrafya araştırmaları» nın en önemli taraflarından biri, iğerindeki konuların okurlar tarafından ve bizzat yerinde çalışılarak hazırlanmış olmasıdır. Mükemmel bir memleket coğrafyasının yazılması, gerek fizikî coğrafya alanındaki konular, gerekse beşerî ve iktisadî coğrafya bakımından muhtelif yönlerinin birer birer araştırılması, her türlü mevcut vasıtalarından istifade edilerek bu bilgilerin tamamlanmasıyla mümkün olur. Fakat bütün bunların üstünde, bu husustaki en gerekli çare ve yol, bu olayları bizzat yerinde araştırmak, yani her biriyle bulunduğu bölgede meşgul olmak, gözlemlerde bulunmaktır. Böylece, yurdun türlü bölgelerindeki coğrafya olaylarını yer yer araştırmadan coğrafya eserleri vermek gerçekten güçtür. Bu hususta en uygun zaman olan yaz mevsimi ve tatil zamanları, bu gibi araştırmalara pek elverişlidir. Bu suretle yazın yapılan gözlemler ve toplanan malzeme, kışın işlenerek, yeni yeni coğrafya bilgi ve eserlerine sahip olabiliriz. İşte «Coğrafya araştırmaları» da, böylece bilhassa bunlardan küçük bölgelerde çalışan talebenin yerinde gözlemlerde bulunmuş olmaları bakımından değerlidir.

Coğrafya gözlemleri, başlangıçta mu-

hakkak ki kolay bir iş değildir. Önce, olayları gözleyebilmek, onları bir bilgi tasnifi içinde sıralamak, her birinin bölgede dağılışını göz önüne almak, onların sebeplerini araştırmak ve nihayet bütün bu işlerden sonra coğrafya düşüncelerine uygun bir şekilde makale, broşür veya kitap halinde toplamak, uzunca bir tecrübe ve olgunlaşmadan sonra kabil olur. Bu sebeble, kitabın önsözünde sayın Prof. Louis ve Bay Bediz'in de dedikleri gibi, bu şekilde hazırlanmış bulunan daha bir çok tezler, takdire değer iyi sonuçlar göstermiş bulunmakla beraber, bu araştırma konularını yazan talebelerin ilk denemeleri olduğu için, gerek metinlerde ve gerekse haritalarda bazı düzeltmelerin yapılması, konuların daha iyi belirtilmeleri için, gerekli görülmüştür. Bugün, ilk defasında bu şekilde araştırma etüdüleri yapan coğrafya mezunları, yarın buldukları yerlerde edindikleri usuller ve bilgilerle yeni yeni gözlemler yapar ve onlar üzerinde uğraşırlarsa, sarfedecekleri zaman derecesinde değerli, daha olgun eserler verebileceklerdir. Ancak, dediğimiz gibi bu işin arkasını bırakmamak ve her fırsatta yerinde çalışmak gerektir.

Şimdi eserin yapraklarını karıştırarak ona biraz daha yakından bakalım. Yukarıda söylediğimiz gibi kitabın içindeki konular, iki şekilde görülmektedirler. Bunlardan bir kısmı bütün Türkiye'ye şamil diler, diğer bir kısmı da mevzii araştırmalar halinde bulunmaktadırlar. Gerek yurdumuzun coğrafyasının bir parçasını aydınlatmaları ve gerekse bize yeni bilgi vermeleri itibarıyla kıymetli bulunan bu makalelerden meselâ: «Türkiye'de tiftik ve kılkeçisi yetiştirme sahaları» adlı birinde, bu keçilerin miktarlarıyla Türkiye'de dağılışını, bunlardan her birinin yaşadıkları sahaların özellikleri kaydedilmekte ve buna dair bir çok yeni istatistik rakamları da verilmektedir. Nihayet, bütün bu malûmatı tamamlayan bir de renkli Türkiye haritası yapılmış ve bunda bu hayvanların hangi bölgelere nasıl dağılmış olduğu gösterilmiştir. Bu haritadan pek iyi anlıyoruz ki, bu gün bilhassa endüstri alanında değeri her gün biraz daha artmakta olan tiftik keçilerimiz, takriben Kütahya-Kastamonu - Yozgat - Ankara arasında en

kesif olarak dağılmış bulunmaktadır. Çok nazik olan ve elverişsiz şartlar içinde çabuk hastalanabilen Ankara keçisi, sıcak bir yaz, bu meyanda biraz gölge, iyi su, ratıp ve sıcak ratıp olmayan çayırliklar ister ve bilhassa meşe çalılıklarını tercih eder. Kışlar şiddetli olabilir, ancak haddinden fazla sert olmamalıdır. Bu şartları biz, en çok, Orta Anadolu stepleriyle kurak orman bölgesi arasındaki intikal mıntakasında buluyoruz. Bununla beraber, sebebi henüz malûm olmamakla beraber, bu bölge Kastamonu tabii orman bölgesi içine de sokulmuş bulunmakta, öte taraftan, bütün bu şartları haiz daha başka bölgelerimizde tiftik keçisi fazla görülmemektedir. Acaba, halk bu araziye kendisi için daha elverişli başka iktisadi mahsuller için mi kullanıyor? Burası araştırılmak gerektir. Gerçekten iyi yazılmış olan bu makalede memleketimizde mevcut 3 milyondan fazla tiftik keçisinin acaba dünyanın daha hangi bölgelerinde ne kadar bulunduğu ve bunların ne gibi şartlar altında yetişmekte olduğu, ekonomik önemlerinin değeriyle bizdekilerle mukayesesi bir kaç satırla kaydedilmiş olsa idi, muhakkak ki, makale daha fazla değer kazanırdı. Bundan başka, yeni yapılacak bir diğer araştırmada tiftik keçisi yetiştirme tabii şartlarını tamamen haiz bölgelerin memleketimizin daha nerelerinde bulunduğunu, buralarda bu gün ne gibi iktisadi işlemler yapıldığını ve ne için tiftik keçisi yetiştirilmediğini araştırarak yazmak ve bir harita ile bu olayları tespit etmek herhalde tamamlayıcı, kıymetli bir eser teşkil edecektir.

«Türkiye'de fındık yetiştirilen yerler», memleketimizin fındık sahaları ve fındığın yetiştirilmesi için gereken coğrafi ve tabii şartlar kaydedilmektedir. Metne bağlı renkli bir haritada biz, en sık fındık bölgemizin takriben Çoruh - Yeşilirmak munsapları arasındaki kıyıda ortalama 25 - 30 kilometrelik dar bir şerit içinde ve 300 metreden aşağı yerlerde yetiştiğini anlıyoruz. Gene açıkça görüyoruz ki, bu dar şerit, Yeşilirmak munsabından Ereğli'ye kadar daha seyrelmiş bir bölge halinde uzayor. Kısaca, İzmit - Bursa arasındaki dağılık ve seyrek fındık sahası hariç olmak üzere, biz büyük fındık sahalarımızı yalnız Karadeniz kıyısında dar bir şerit halinde bu-

luyoruz. Bunu biz, fındığın sıcak bir yaz, mülâyim bir kış ve kâfi derecede bolca yağmur tabii şartlarını istemesinde arıyoruz. Memleketimize yılda 14 milyon liraya yakın varidat getirebilen bu kıymetli mahsul, İtalya ve İspanya ile mukayese olunduğu zaman miktarca onlardan çok ileride olduğu görülür. Bütün bunlara ek olarak her yıl fındığı en çok hangi memleketlere ihraç ettiğimiz gösterilmiş olsa ve bu memleketlerde fındıklarımızla neler imal edildiği de kaydedildikten sonra bizde, ileride fındıkla ilgili bir endüstrinin gelişmesi üzerinde de kısaca durulsa idi, makalenin değerini daha çok arttırdı.

Bir başka makale «Türkiye'de incir sahaları» adını taşımakta, renkli bir de harita bulunan bu yazıda incirin tabii şartları; Ege, Güney Anadolu, Marmara esaslı bölgeleri gösterilmektedir. Bir Akdeniz mahsulü olan incir yalnız memleketimizde değil, Yunanistan ve İtalya gibi diğer Akdeniz memleketlerinde, Kaliforniya, İran, Afganistan, Hindistan gibi ülkelerde de yetişmektedir. Ancak, Kaliforniya üniversitesinde yapılan araştırmalarla incirlerimizin dünyanın en tatlı incirleri olduğu görülmüştür ki, bizim de en iyi incirlerimiz, memleketimiz incirinin hemen yarısı, Büyük Menderes bölgesinde yetişmektedir. Çok sıcak, kurak ve berrak bir olgunlaşma yazı ve ağustosta yağmursuz geçen bir kurutma yazı isteyen, hafif tepelik arazide 500 metreye kadar yükseklerde yetişen incir, en iyi yetişme sahalarını, yüzde 85 ini kendinde toplayan Ege bölgemizde bulmuştur. Bolca konulan istatistik rakamlarından kısaca anlıyoruz ki, memleketimizde 5 milyona yakın incir ağacı bulunmakta, yılda 26 milyon kilodan fazla incir kurutulmakta ve çok miktarda ihraç olunmaktadır. Makalede, memleketimizde incir ambalajı ve ileride gelişmesi mümkün incirden yapıma diğer gıda maddeleri de kısaca kaydedilse idi makalenin kıymeti daha artardı.

Misâl olarak verdiğimiz bu üç mahsul gibi, memleketimizde yetişen başka mahsuller de böylece ve dünyanın diğer memleketleriyle karşılaştırılarak işlense ve bunlar hakkında yapılacak haritalar, bu mahsullerden herbiri için ayrı ayrı olmaksızın ziyade, bir tasnifte toplanabilecek bir

kaçını bir arada göstererek mukayeseli, açık haritalar halinde çizilse, muhakkak ki, memleketimiz coğrafyası alanında esaslı bir iş görülmüş olur. Böylece, meselâ: Bütün Türkiye'ye şamil bir hububat haritası, tütün, afyon ve bunlarla ilgili maddeleri gösteren bir harita; iktisadî rolü en önemli olan mahsullerden müteşekkil bir meyve haritası... ilh. çizildiği zaman coğrafya alanımız kendini biraz daha zenginleşmiş bulabilir.

«Coğrafya araştırmaları»nın diğer yazıları şehir ve liman coğrafyası veya küçük bölge araştırmaları şeklinde görülüyor. Bunlar arasında «Kastamonu civarında iktisadî bakımdan köy tipleri» adlı yazı suni sulama köyleri, hububat köyleri, patates, meyve - mubadeleci köyler, hayvancı ve oduncu köyler, el sanatı yapan köyler gibi tipleri bulması, bunların sebeplerini araştırması bakımından gerçekten okunmaya ve eklediği haritası da görülmeye değer.

Bunun gibi, Sinop ve Safranbolu bölgelerinde mevzii araştırmalar gibi konular, memleketimiz coğrafyası için değerli malzemeyi temin etmiş olacaktırlar.

Dr. Reşat İZBIRAK
Coğrafya Asistanı

Sosyoloji Dergisi. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Semineri Tetkik ve Araştırmaları, Müdür: Prof. Hilmi Ziya Ülken, 1942.

Dergi 350 sahifelik bir eserdir; içinde üç telif yazı, üç tercüme, bir araştırma planı, iki anket örneği ve müteaddit kitapların tahlilleri vardır. Dergide en mühim gördüğümüz, Prof. Hilmi Ziya Ülken'in «Sosyolojinin mevzuu ve usulü» adlı yazısıdır. Bu yazısında muharrir, şimdiki kadar memleketimizdeki sosyoloji anlayışında ve yazılarında hâkim olan Durkheim sosyolojisinden farklı bir görüşün ana hatlarını veriyor. Durkheim sosyolojisini yazısının müteaddit yerinde haklı ve isabetli olarak tenkit ediyor.

Muharrir Durkheim'in aslında *spiritaliste* olduğunu, fakat diğer taraftan sosyolojiyi müsbet bir ilim yapmak eme-

linde olduğu için *spiritualiste* görüşle bilimci görüşü telif etmeğe teşebbüs ettiğini, fakat iki görüş arasındaki zıtlıktan dolayı bu teşebbüsünde muvaffak olamadığını söylüyor. Durkheim, içtimai olguyu «bir fikir gibi değil, bir şey gibi» tetkik etmek icap ettiğini ileri sürmekle beraber, sosyal vakıanın aslında bir şey değil bir fikir olduğu iddiasındadır. Bu ise, «fikrin bir takım şeylere aksettığını iddia etmek demektir». Şu halde sosyolog, sosyal olayın kendisini değil, ancak «gölge»lerini yakalayabilecek, tetkik edebilecektir (s. 45). Cemiyetin fikir olduğu noktasından ilerliyerek, «bütün cemiyetin dinden doğduğunu ispat etmeğe çalışan Durkheim, bizzat dinî tasavvurların hangi faaliyetler üzerinde cereyan ettiğini ve bazı emirler ve nehiler sisteminden ibaret olan dinin hangi faaliyetleri kırbaçladığını, hülâsa dinî tasavvurların ancak tasavvur edilen eşya ve fiillerle, yani bir takım faaliyet ve işlerle kaim olduğunu, hatta sırf onları ifade etmek ihtiyacından doğduğunu hesaba katmıyor». (s. 27).

Durkheim, sosyal değerlerle reel insan münasebetleri arasındaki bağılılığı böylece ters bir surette vazettiği içindir ki, sosyolojiyi müsbet bir ilim yapmak istediği halde muvaffak olamıyor. Onun tarifine göre sosyal hadise, mahiyeti itibarı ile sosyolojik tetkiklerin sahası dışında kalıyor. Sosyolojinin müspet bir bilim olabilmesi imkânsızlaşıyor. Durkheim'in, sosyal olayların kendilerine mahsus vasıfları olduğu bunların biyolojik veya ferdi psikolojik unsurlara irca edilemeyeceği fikri doğrudur; fakat bu fikir zarurî olarak fertlerin dışında bir «içtimai ruh»un mevcudiyetini tazammun etmez. «Hakikatte yalnız insan davranışları arasındaki karşılıklı münasebetlerde meydana çıkan bazı hadiseler vardır ki, bunların objektif, maddi ve müşterek manzaraları ile cemiyet ilmi, subjektif ve hususî görüşleri ile şuur ilmi meşgul olmaktadır». (s. 877).

Muharririn Durkheim hakkında ileri sürdüğü tenkitlerin esası budur; daha muhtelif noktalarda da sırası geldikçe Durkheim sosyolojisinin zayıf noktalarını belirtiyor. Muharrir, Fransız sosyoloğundaki tenakuzların sebebinin de ortaya koyuyor: «Bizzat bu sosyologlar (Durkheim, Spencer) araş-

tırmalarında bazı prejüjelere bağlı kalmışlardır; Meselâ Durkheim eski felsefeden kalan «insanî mahiyetin ikiligi» (maddî-manevî) prejüjesinden kendini kurtaramadığı gibi, iş bölümü ve sosyalizme ait araştırmalarında da Fransız kooperatiste partilerinin prejüjelerine bağlı kalmıştır. Bunun sebebi cemiyet hayatında aksiyonla nazariyenin sıkıdan sıkıya birbirine bağlı olması ve insanın kendi dışına çıkamamasıdır» (s. 36).

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Prof. H. Z. Ülken'e göre sosyolojinin mevzuu «karşılıklı insan münasebetlerinden meydana çıkan bazı hadiseler»dir. Fakat insan münasebetlerini muallakta imişler gibi ele almak hatalıdır. Muharrir bu noktada Tarde ve Simmel gibi sosyologları tenkit ediyor. Onlar insanlar arasında karşılıklı tesirleri içinde buldukları muhitten tecrit ederek, sanki muallakta mevcutmuşlar gibi, telâkki ediyorlar. Halbuki bütün karşılıklı münasebetler, tesirler, bir içtimai saha içinde meydana gelirler, binaenaleyh ancak bu saha içinde tetkik edilmeleri gerekir. «İçtimai sahayı meydana getiren nevi (specifique) içtimai vakıardan bu ilimlerden her hangi birine doğrudan doğruya irca mümkün olmıyan tabii hadiseler olmalıdır; biz bunları iş-organizasyon hadiselerinde görürüz. Her cemiyet bir takım iş-organizasyon hadiselerine dayanır. «İş-organizasyon hadiseleri içtimai sahanın temelini teşkil eden çift karakterli hadiselerdir. Bunlar iş manzaraları ile bir şey elde etmek için sarfedilen insan emeği, yani «iş»; diğer manzaraları ile bu işin teşkilâtlanması yani organizasyonudurlar. Yalnız başına iş zihnin tecridi olduğu gibi, yalnız başına organizasyon da yine zihnin mantikî tecrididir.» (s. 15). İş ile organizasyon daima beraber gider. Bu noktada muharrir şüphesiz haklıdır; fakat, işle organizasyonun daima beraber gitmesi hadiselerinden muharrir, iktisadî organizasyon ile siyasî organizasyonun daima beraber bulunduğu neticesini çıkarıyor. İş-organizasyon hadiselerinin «economico-politique» olduğunu söylüyor (s. 16). Daha sonra aynı noktayı tekrar ele alarak (s. 103) şöyle muhakeme yürütüyor «Devamlı cemiyetler her hangi bir istihsal yapan ve bunun için işin aralarında organize olduğu insan top-

luluklarıdır. Her organizasyon bir tahdit- tir. Her tahdit bazı şeylerin yapılmasını ve bazı şeylerin yapılmamasını icabettirir. Bunun için her cemiyette bir takım mükellefler, kaideler, baskılar vardır ve bunun ifadesi de *devlet*'dir. Fakat görülüyor ki her cemiyet yalnız başına devlet olmayacağı gibi, yalnız başına iktisat da olamaz. Her hangi bir şeyin istihsal edilebilmesi için, orada insan işinin organize olması, bundan dolayı bir tahditler sistemi ve devlet bulunduğu gibi; her hangi bir yerde devlet olabilmek için de orada mutlaka bir istihsal faaliyeti bulunmalıdır. Hülâsa organizasyon iş içindir ve iş te organizasyon içindir. Bu iki mefhum ayrı ayrı tasavvur edilemez. Bunun için içtimâî hadiselerin temelini alt yapı veya iktisadî-siyasî hadiseler diyebiliriz.» (s. 103).

Nerede iş varsa orada organizasyon, nerede organizasyon varsa orada iş olduğu doğrudur; çünkü iş, insanların birlikte gördükleri kolektif bir faaliyettir. Yalnız muharririn iddia ettiği gibi işin organize olması mutlaka siyasî organizasyonun, devletin olması demek değildir. Bize öyle geliyor ki muharrir doğrudan doğruya «iş»in organizasyonu demek olan iktisadî organizasyon ile, onun üzerinde yükselen siyasî organizasyonu, devleti, birbirine karıştırıyor. Devleti sadece bir tahditler, emirler ve nehiler sistemi olarak tarif etmek bize fazla geniş bir tarif görünüyor; böyle tarif edince devleti diğer sosyal müesseselerden ayırt eden spesifik vasıflar ortadan kayboluyor. Ahlâk kaideleri, hukuk kaideleri, dinî kaideler hatta muâseret kaideleri de birer tahditler, emirler ve nehiler sistemidir. Siyasî organizasyon, mevcut olduğu her yerde, muhakkak iktisadî organizasyona bağlıdır, fakat her iş organizasyonun bulunduğu, yani iktisadî faaliyetlerin teşkilatlanmış olduğu her yerde muhakkak devletin mevcut olması icap etmez. Nitekim, en iptidâî seviyede olan bazı kavimlerde iş organize, fakat bu, devlet organizasyonu değildir. Bu mülâhazalarla, devletin, H. Z. Ülken'in «müstak hadiseler» dediği ve içtimâî temele bağladığı kategoriye sokulması daha muvafık görünüyor.

Durkheim'ın kolektif tasavvurlar dediği hadiseler ve onların ifadeleri olan içtimâî değerler sistemine muharrir, müş-

tak hadiseler diyor. İş-organizasyonunu teşkil eden «temel hadiselerin üzerinde meydana çıkan din, ahlâk, hukuk, sanat, tefekkür gibi içtimâî hadiselere *müstak* içtimâî hadiseler diyoruz. Bunlar her hangi bir içtimâî sahada vukua gelen esalî içtimâî münasebetlerin sübjektif akislerinden doğmaktadırlar. Bir iş organizasyonunun kendine dahil olan fertlerin şuurundaki akislerine kolektif tasavvur ediyoruz... içtimâî değerler öyle bir takım kolektif hükümlerdir ki hedefi daima if organizasyonudur. Yani bu hükümler ancak değerdendirikleri temel hadiselerle kaimdirler. Bu hadiseler mevcut olmadıkça bu hükümler doğmaz.» (s. 16).

Bu suretle H. Z. Ülken, «hadisevi ve bilimci» görüşe uygun bir sosyoloji anlayışının ana çizgilerini veriyor. Bu anlayışa göre sosyal hadiseler hem kendilerine has vasıfları olan ve bu vasıflar çerçevesi içinde, «kendi mertebelerinde», anlaşılması ve tetkik edilmesi gereken hadiselerdir, hem de sosyal hadiselerin böyle nisbî muhtariyeti fikri, Durkheim da olduğu gibi mistik, spiritualist bir görüş tazammun etmez. Bunun mümkün oluşu, muharririn atomcu ve mekanik bir bilim zihniyeti ile değil, fakat bu günkü bilimin durumuna uygun olarak dinamik ve bütüncü bir realite anlayışından hareket etmesidir: «Bütün tabiat vakıalarında mahiyet birliği unutulmamalıdır.» Sosyal hadiselerde tabiat hadiselerine dahildir. Fakat, «bütün tabiat vakıalarında tezatlar, çatışmalar ve terkipler görüyoruz. Bu tezatlar, miktar birikmelerinin doğurduğu ani değişmeler halinde neticelenmektedir ki, buna nicelikten niteliğe geçiş diyebiliriz.» «Tabiat mertebeleri arasında yalnız *nicelik* değil, fakat *nitelik* farkı vardır. Mertebelerin mekanik tarzda birbirine zıt olduğunu ve aralarında mahiyet farkı bulunduğunu da zannetmemelidir.» (s. 34)

Prof. H. Z. Ülken tabiat hadiselerinden hareket ederek sosyal hadise anlayışına geliyor. Cemiyeti evvelâ tabiatın içine oturtuyor ve sonra tabiatın bu parçasını, cemiyeti, tabiatın diğer kısımlarından ayırt eden vasıfları veriyor. Cemiyetin yapısında tabii muhitte olan münasebetleri teşkil eden kısmı, iş organizasyonunu, esas, temel kısım olarak vaz ediyor, diğer sosyal

hadiselerin buna dayandığını ve bu temele göre değiştiğini belirtiyor. Böylece H. Z. Ülken, muallakta kalmıyan, mistikliğe kaçmıyan, realitenin üzerine sağlamca oturan bir cemiyet anlayışını ortaya koyuyor. Bu anlayışın, cemiyet yapısında yaptığı tefrikın, teferruatlı, müşahhas sosyoloji araştırmalarına istikamet vermek bakımından büyük metodolojik ehemmiyeti vardır.

En son olarak, muharririn sosyal değişme hakkındaki fikirlerini kısaca ele alalım. Müştak sosyal olayların iş-organizasyonuna göre değiştiğini gördük. İş-organizasyonunun değişmesi hangi hadiseden doğar? Bu sorunun cevabını verirken muharrir, evvelâ ırk ve coğrafi şartlarla yapılan izahları isabetli tenkitlerle reddediyor. İş-organizasyonu istihşâl vasıtalarının tekâmülü ile şartlanmış; bu tekâmül ise « mübadele » ye bağlıdır. « Mübadele için istihşâl veya istihşâl için mübadele birbirini takip eder ve tamamlar. Hiç bir zümre yalnız yaşayamaz. Bir kısım eşyasını, bir kısım faaliyetini ve bir kısım ihtiyaçlarını diğer zümrelerden tedarike mecburdur. Buradan, ihtiyaçtan fazla istihşâl ve biriktirme hadiseleri doğar. » (s. 400) İş-organizasyonunun değişmesinin istihşâl vaziyetine bağlı olması kabul; fakat istihşâlin birikmesinin mübadele ile izahı bize tatmin edici görünmedi. Mübadele, istihşâl edilen maddelerin mintakalar ve zümreler arasında hareketidir; bu hareket yolu ile (fakat mübadelenin *neticesi* olarak değil) istihşâlin yarattığı servet bazı mintaka ve zümrelerde toplanabilir, fakat, mübadele, top yekûn istihşâli artırmaz, ona bir şey ilâve etmez. Bizce iş-organizasyonunun değişmesinde büyük rolü teknolojik gelişmeler oynar. Teknolojik gelişmenin esas, umumî şartı ise insanın âlet yapma ve kullanma faaliyetinin kendisinde mündemiçtir. İnsanın âlet yapma faaliyeti, hayvanlarda görülen benzer faaliyetlerden farklı olarak, devamlı, birikici ve gelişme gösteren bir faaliyettir. Bu gelişmenin muayyen devirlerde aldığı müşahhas istikametler ise, o devrin tarihi şartları ile izah edilebilir. Teknolojik gelişmenin bu birikici vasfını bu derginin ikinci sayısında « Sosyal Evrim Meselesi » adlı yazımda kısaca ele almıştım. Teknolojinin sosyal

değişmedeki rolü ve teknolojik gelişmenin vasıfları ve şartları, üzerinde ehemmiyetle durulacak konulardan biridir. Bu yazının çerçevesi bu konuyu burada açmağa müsait değildir.

Prof. H. Z. Ülken'in yazısında mühim, dikkate değer gördüğüm noktaları böylece hülâsa etmeğe çalıştım. İtiraf ederim ki bu iş pek kolay olmadı. Muharrir pek mütelevvi mevzuları ele aldığından dolayı bazı mühim noktaları fazla açmadan kısaca münakaşa etmek veya vazetmek zorunda kalıyor ve bu geniş tennevü içinde en mühim noktalar biraz kaybolmak, aralarındaki irtibatı kaybetmek tehlikesine düşüyorlar. Muharrir, memleketimizdeki sosyoloji anlayışında hâkim olan Durkheim sosyolojisinin hatalarını, tenakuzlarını iyi belirtiyor. Le Play mektebine daha müsamahakâr olmakla beraber onu da coğrafi determinist temayülünden dolayı haklı olarak tenkit ediyor. H. Z. Ülken'in hareket noktası isabetlidir ve koyduğu cemiyet anlayışının metodik ehemmiyeti vardır. Muharririn bu başladığı yolda ilerliyerek fikirlerini bize daha sistemli, daha vazih ve keskin bir tarzda vermesini dileriz.

Derginin ikinci yazısı Prof. Fındıklıoğlu'nun «Neo-positivizm göre sosyolojik illiyet» yazısıdır. Muharrir Ph. Frank'ın ve H. Reichenbach'ın fikirlerini hülâsa ediyor. Bu görüşlerin tenkidini muharrir daha sonraki yazılarına bıraktığından, kendisinin bunlara ne derece iştirak ettiğini kesin olarak kestirmek mümkün olmuyor. Fakat Frank'ın fikirlerini hülâsa ederken bazan muharrir'in kendi namına da söylediği intibah uyanıyor. Felsefe ve « ilim » deki idealist cereyana muharrir taraftar görünüyor. Meselâ Guadenhovre'nin idealizminden bahsederken; « ne yazık ki bu idealizmi, ilmin temelini teşkil eden « kemileştirme » düşmanlığına kadar götürüyor », diyor. Demek ki idealizm tasvip ediliyor, yalnız ifrata kaçmasına teessüf olunuyor.

Muharrir bilhassa Frank üzerinde duruyor ve tabiat hadiseleri arasındaki illiyet bağının ne mahiyette bir münasebet olduğu meselesini münakaşa ediyor. Bu meselede en can alıcı nokta, tabiat hadiselerinde determinizm olup olmadığıdır.

Prof. Fındıkoğlu bu noktayı oldukça teferrüatlı olarak ele alıyor. Frank'a dayanarak muharrir, fizik hadiselerinde illiyetsizliğin bir misali olarak gaz moleküllerinin sitatistikî olarak tetkik edilmesini ileri sürüyor. Halbuki Einstein, asıl müşkilin buradan çıkmadığını, çünkü gaz moleküllerinin hareketlerinin daha büyük cisimlerin hareketlerinde cari olan kanunlarla telifi kabil olduğunu soyluyor. Asıl müşkil atom dahilindeki hadiselerin müşahedesinden çıkıyor, ve bu müşkillerden bazı kimseler, tabiatta muayyeniyet olmadığı, hürriyet, hür irade, kendiliğinden olma (spon-tanéité) olduğu neticesine sıcıyorlar. Müşkil kısaca şudur: büyük cisimlerin mevki ve süratlerini tesbit edip gelecek bir zaman bölümündeki hareketlerini önceden söylemek mümkün olduğu halde, elektron ve fotonların hareketleri için aynı şeyi yapmak mümkün olmuyor. Tek tek eletronların değil, elektron topluluklarının hareketlerinin istatistikî kanunları verilebiliyor. Tek elektronların hareketlerinde cari kanunlar vermenin imkânı olmayışı, elektronların determinizme tâbi olmaması demektir, deniliyor. Mademki elektronların hareketlerinde muayyeniyet yoktur, öyle ise hürriyet vardır ve elektronlar da maddenin aslında olduğu için fizikî tabiatta mayyeniyet yoktur, hürriyet, kendiliğinden olma vardır. Bu noktaya bir geldikten sonra artık buradan «tabiat üstü» kuvvetlere, dine, mistikliği gitmek kolaydır.

Hadise ile netice arasındaki yarığın, yapılan sıçramanın ne kadar büyük olduğu görülüyor. Maalesef bu suretle muhakeme yürütenler arasında yalnız felsefeciler değil, fakat astronomi, fizik ilimleriyle uğraşan Sir James Jeans ve Sir Arthur Eddington gibi bilginler de vardır. Böyle bilginlerin de bu safta bulunuşu bu görüşlere sözde ilmî bir kisve veriyor. Halbuki bu şahısların kendi sahalarında tanınmış ilim adamları olmaları müdafaa ettikleri fikirlerin doğru olmasını icap etmez, çünkü burada kendi dar sahalarının dışına çıkmış oluyorlar. Lâboratuvarlarının dar çalışma sahasının dışında bu şahıslar da diğer insanlar gibi içinde buldukları içtimalî şartların tesirinde kalan ve bu tesirler altında düşünüp yazan kimselerdir. İdealist felsefeye, mistikliğe doğru olan bu-

günkü cereyanın sebeplerini içtimalî şartlarda aramalıdır; bu cereyan, bugünkü fizik biliminin durumundan ziyade, bugünkü garp cemiyetinin durumu ile izah edilebilir. Mafih fizik ve matematik ilimlere mensup tanınmış bilginlerden de bilimin otoritesine dayanarak ortaya sürülmek istenen bu yersiz iddialara karşı kuvvetli itirazlar yükselmiştir. İlliyetsizlik iddialarının hareket noktası, *quantum* fizigidir. Quantum nazariyesini ilk ileri süren ve bu sahadaki çalışmaları ile en tanınmış bilginlerden olan fizikçi M. Planck'tır. M. Planck kendi çalışmalarının ve nazariyesinin böyle ilmî görüşle telifi kabil olmıyan ve iddia edildiği gibi hadiselerin de teyit etmediği bir takım görüşlere yol açmasına fena içerliyor ve bundan dolayı kendisini hakikat namına bu meseleyi ele almakla mükellef hissederek illiyet meselesi hakkında bir eser yazıyor. Planck bu eserinde quantum fizığının muayyeniyetsizlik neticesine götürdüğünü reddediyor. İngiliz riyaziyecisi H. Levy de aynı meseleyi ele alarak müşkilâtın nereden doğduğunu belirtiyor. Vardığı netice kısaca, müşkilin hadiselerden, elektronlardan değil, hadiseler hakkında yapılan yanlış faraziyelerden doğduğudur. Eski atomcu, mekanik fizik temelinden sarsılmıştır, fakat halâ bu görüşün tesirleri devam ediyor; onun için Levy'e göre bugünkü fizığın buhranı, yıkılmakta olan eski, atomcu ve mekanik realite görüşünün ve ona dayanan fizığın buhranıdır. Farklı ve yeni bir realite görüşü ve illiyet anlayışı mümkündür; muayyeniyetsizlik mevzuu bahis olamaz.

Prof. Fındıkoğlu, «sadece işaret edip geçtiğimiz bu illiyetsizlik, bizi nihayet «tabiat ve mucizeye» götürebilir» diyor. Böyle bir neticeye götürmesi bu görüşün ne kadar tehlikeli, bilim zihniyetine zıt olduğunu göstermeğe yeterdir. Fakat birkaç satır sonra muharrir, hayret edilecek bir hüküm veriyor; tabiat kanunlarına «yüksek bir kudretin» müdahalesi «illiyet esasını reddetmez» diyor. Hem mucize, hem de tabii kanunlar! Hem orta çağ hortlamış gibi mucizeye inanmak, hem de ilim zihniyeti gütmek! İşte bu idealist cereyanın içine girdiği çıkmaz.

Galileden beri bilimin ilerleyişi ve bu kadar verimli oluşu hadiselerde muayyeniy-

yet olduğu fikrinden hareket ederek mümkün olmuştur. Muayyeniyeti inkâr etmek demek bütün bu neticeleri inkâr etmek demektir. Atomcu ve mekanik illiyet anlayışının iflâsı, muayyeniyetin cerhi ve illiyetsizliğin isbatı demek değildir. H. Levy de bu hususta şöyle diyor: bugünkü ilimden muayyeniyeti ve önceden söylemeyi (prediction) kaldırırsanız, bütün muazzam başarıları ile ilim binamız ve tatbikatına dayanan teknolojiniz çöker. İlmî bilginin başarıları tatbikata, aksiyona geçmiştir; bunlar inkâr edilemez. Muayyeniyeti reddetmek, reddedenlerin karşısına, kabul etmenin doğurduğu müşkillerden çok daha büyüklerini çıkaracaktır. Ama yukarda da işaret ettiğimiz gibi, bu idealist cereyanların sebebini fiziğin bugünkü durumundan, elektronların hareketinden ziyade garp cemiyetlerinin durumunda aramak daha doğru olur.

Dergide, Selma Arpat'ın ve Nedim Göknil'in Park ve Burgess'ten yaptıkları iki tercüme bir deERCÜMENT Arabay'ın Malinowski'den çevirdiği bir yazı var. Amerikan sosyologlarının eserleri memleketimizde tanınmamıştır. Eğer maksat sosyoloji literatürünün çeşitlerini memleketimizde bu mevzularla ilgilenenlere tanıtmaksa, böyle tercümelerin bir fonksiyonu vardır. Yalnız tercümelerin neticesinde belirecek muhtemel bir tehlike de vardır. Aynı dergide, memleketimizdeki sosyoloji cereyanlarının tarihçesini veren yazıda da belirtildiği üzere, zaman zaman bizde muhtelif sosyoloji mektepleri garptan ithal edilerek revaç bulmuştur. Yalnız elbise ve eşyada değil, bilim ve fikir hayatında da «moda» lar vardır. Henüz işidilmedik muharrirleri tanıtıp onların arabasına binerek birer şöhreteik edinmek temayülleri vardır. Umarız ki Amerikan sosyologlarından yapılan tercüme böyle bir cereyan başlatmaz. Sonra, tercüme edilen eserler ve yazıcıları hakkında okuyucu aydınlatacak malûmat verilse fena olmaz. Meselâ, Park ve Burgess'in tercüme edilmeğe başlanan kitabı 1920 lerin başında çıkmıştır; binaenaleyh oldukça eskidir. İkincisi, Avrupada olduğu gibi Amerikada sosyoloji sistemleri, mektepleri kuvvetle teşekkül etmiş olmadığından, Park ve Burgess veya her hangi diğeri bir muharrir «Amerikan sosyolojisi»ni tem-

sil etmez. Bu kitapta Alman formel sosyolojisinin tesirleri vardır. Park ve Burgess bilhassa beşerî ekolojideki çalışmaları ile tanınmışlardır ki bu da esasında biyolojik analogiye dayanan bir sosyoloji anlayışıdır. (Beşerî ekolojinin tahlil ve tenkidini yapan bir yazım İnsan mecmuasının son 23 üncü sayısında çıktı). Amerikan sosyologlarından umumî sosyoloji kitapları yerine araştırmalar, etüdler tercüme edilse, sosyolojinin memleketimizde gelişmesi bakımından daha faydalı olacağı kanaatindeyim.

Derginin sonlarında iki anket örneği vardır : Ahmediyede dokumacılık ve Ceza evleri. Bir de Prof. H. Z. Ülken köy tetkikleri için bir araştırma planı veriyor. Gerek etüdlerde, gerek araştırma planında Le Play mektebinin izleri vardır. Dokumacılığa ve ceza evlerine ait tetkikler sadece tasvirîdir. Hadiseler arasındaki münasebetler incelenmemiş, sosyolojik problemler belirtilmemiştir. Başlangıçta ele aldığımız yazısında Prof. H. Z. Ülken, esas noktalarına iştirâk ettiğim bir sosyoloji anlayışının ana çizgilerini veriyor. Bu anlayıştan hareket ederek, talebelerine yaptırdığı etüdlere problemler etrafında teşkilâtlandırmasını kendisinden bekleriz. Böyle bir görüşten hareket ederek problemler koyan ve onlara cevap arayarak ilerliyecek araştırmaların neticesi çok verimli olacaktır ve bu suretle memleketimizde sosyoloji hakikî bilim yoluna, verimli araştırmalar yoluna girmiş olur. Çalışmalarını ve dergiyi bu yolda geliştireceğini Prof. H. Z. Ülken'den umarız

Dr. Behice Sadık BORAN
Sosyoloji Doçenti

Kriminoloji — Yazan: Mehmet Ali Sebük (Türk Hukuk Kurumu Yayınlarından), Ankara, 1942, s. 207.

Türk Hukuk Kurumunun serbest kürsü dersleri serisinin birincisi olan ve geçen yıl Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde verilen derslerden teşekkül eden bu eser kriminoloji konusu üzerinde dilimizde yazılan veya dilimize çevrilen pek dar sayıdaki eserlerin en iyisidir. Temyiz Mahke-

mesi baş müddei umumi muavini olan muharrir bay Mehmet Ali Sebük bu eserinde ötedenberi bizde bu konu ile ilgili olanların düşkünü oldukları dogmatik bir Lombroso'culuğa sapmaksızın, kritik ve fakat eklektik bir vaziyet almaktadır. Eser bu bakımdan bir sosyolog için diğerlerinden daha tatmin edici bir vasıf taşımaktadır.

Eserin içindeki kısımlar şunlardır : cürüm, mücrim, cürmün sebep ve âmilleri (umumî faktörler), cürmün sebep ve âmilleri (şahsî faktörler), ceza, cürümle mücadele, cürüm tahkikatı, deliller, izler ve maddî deliller, ekspertiz ve maddî deliller. Bunlar içinde doğrudan doğruya kriminolojiye giren kısımlar bütün eserin ancak yarısını teşkil etmektedir. Eserin nihayetine Fransızca ve Almanca olarak çıkan ve çoğu yeni olan eserlerden mürekkep bir bibliyografya ilâve edilmiştir. Bu eserler içinde ceza hukukuna ait ve kriminoloji ile doğrudan doğruya ilgisi olmayan iki eser müstesna olmak üzere, maalesef hiç bir Türkçe eser görülüyor. Bundan beş yıl kadar önce Dr. İzzettin Belçikada kriminel antropoloji servisi umum müdürü doktor Vervaeck tarafından yazılmış olan Kriminel Antropoloji Derslerini « Cınaî İlmibeşer Dersleri » adı altında dilimize çevirmiş ve bu eser Adliye Vekilliği tarafından neşredilmişti. Bu eserden başka bu sahaya dilimizde yaklaşan başka bir eser bildiğimize göre yoktur. (Ancak Lombroso'dan ufak bir kısım dilimize çevrilmiştir). Vervaeck'in bu eseri de adından anlaşılacağı gibi kriminolojinin ancak antropolojik cephelerini incelediği için umumî bir kriminoloji kitabı değildir; bundan başka ya tercüme pek acele yapılmış olduğundan dolayı ve ya bir çok tertip hataları ile besilmiş olmasından dolayı bu eser Türkçe okuyucular için tatmin edici bir eser olmaktan uzaktır. Tercüme olarak dilimize çevrilmiş olan en ciddi ve değerli kriminoloji tetkiki Polonyalı Kriminoloj Râdinowicz'in İngiliz *Sociological Review*'sunda çıkan « Ekonomik şartlarla Suç arasındaki Münasebetler » adlı tetkikidir.¹ Bu

1 Bu tetkik Bay Muslih Fer tarafından dilimize çevrilmiş ve *Siyasî İlimler Mecmuası*'nın 134, 135, 138, 139, 140 ıncı sayılarında (yıl 1942) çıkmıştır. Bu tetkik istatistik metodunun itina ile kullanılışına güzel bir nümüne teşkil eder.

itibarla Bay Mehmet Ali Sebük'ün bu eserini krimonoloji alanında dilimizde yazılmış ilk derli toplu ve ciddi eser olarak karşılamak ve kendisini bu başarıdan dolayı tebrik etmek gerektir.

Müellif birinci faslı teşkil eden ve «Cürüm» başlığını taşıyan bölümde ilk anda cürmü «toplu yaşamanın mümkün olabilmesi için fertlerin riayete mecbur oldukları vecibelere aykırı hareket etmek» şeklinde tarif ettikten sonra, cürümleri tetkik etme yolunda yapılan teşebbüsleri üç zümreye ayırıyor: (a) içtimaî bakımdan, (b) hukukî bakımdan, (c) ahlâkî bakımdan yapılan tetkikler. Birinci bakım hakkında verilen on satırlık malûmat maalesef kifayetsiz ve müphemdir. Buna karşılık müellif cürmün hukukî bakımdan tetkik veya anlaşılışı hakkında dört sahifeye yakın izahat veriyor. Cürmün ahlâkî bakımdan görüşü hakkında da pek kısa izahat verilerek cürüm şu şekilde tarif ediliyor: «ahlâkî bakımdan cürüm muayyen bir içtimaî devrede ahlâkî telâkkilere muhalif olan fiil ve hareketlerdir». Bu son tarif hiç şüphesiz cürüm telâkkî edilecek hâdiselerin sahasını çok genişletmekte ve cürmün hukuktaki anlaşılışına uymamaktadır. Müellif bu üç görüş karşısındaki durumunu çok belli etmemekle beraber, onun pek dar olan hukuk görüşünü tamamiyle benimsemediğine hükmedebiliriz.

Bundan sonra kriminolojinin bölümleri üzerinde durularak cürümlerin tasnifine geçiliyor. Burada Türk ve İtalyan ceza kanunlarına göre cürümlerin hangi esaslara göre tasnif edildiği gösterilmektedir: «Cürümlerin ceza kanunu bakımından tasniflerinde nazarı itibara alınan cihet zarar gören veya tecavüze uğrayan harekettir. Mücrimin hareketi, hangi sebepler altında cürüm işlediği, cürmün zati kıymet ve nevi nazarı itibara alınmamaktadır. Bu tasnif kriminolojinin gayesine tevafuk etmekten çok uzaktır». Müellif pek yerinde olan şu mütaleayı ileri sürüyor: kriminolojide cürümler tasnif edilirken cürmün hakiki mahiyeti ve failin şahsiyeti bilhassa nazarı itibara alınmalıdır.

Bu sebeple müellif kitabının ikinci bölümünde mücrimin kendisine dönüyor ve önce mücrimin uzvî vasıflarını, sonra psikolojik vasıflarını ele alıyor ve şu yerinde

neticeye varıyor: «Lombroso'nun iddia etmiş olduğu üzere, doğuştan mücrim tipi yoktur. Ruhî vasıfları bakımından da tamamiyle mücrim yaratılışlı kimseler mevcut değildir. Onun için Lombroso'nun temsil ettiği fikir ve nazariyeler artık hukuk tarihinin malı olmuştur». Burada Lombroso'nun bu husustaki tezini tamamiyle çürütmüş olan Goring'in istatistik tetkiklerini zikretmek bu neticenin neden doğru olduğunu daha aydın ve kesin olarak gösterebilirdi. Müellif bundan sonra, çeşitli cürüm tasniflerini gözden geçirerek bunlar arasında Aschaffenburg'un yedili tasnifini kabul ediyor ve tesadüfî mücrimleri, hissî mücrimleri, fırsat mücrimlerini, taammüt cürümlerini, sabıkalıları, itiyadî mücrimleri ve profesyonel mücrimleri tasvir ediyor. Diğerleri gibi bu tasnifte cürümlerin etiolojisi bakımından yapılmış olmaktan ziyade cürümle mücadele ihtiyacı bakımından yapılmıştır. Bu itibarla kriminoloji bakımından bunları kifayetsiz bulmamak imkânsızdır.

Eserin en ilgilendirici kısmı cürümün sebep ve âmillerini araştıran üçüncü ve dördüncü bölümlerdir. Birincisinde umumî faktörler, ikincisinde şahsî faktörler ele alınmaktadır. Her nevi cürümler için müellif başlıca iki kategori âmil veya sebep arıyor: umumî veya haricî âmillere, ferdî veya dahili âmillere. Birinci kısımda râüelîf cürüm sebeplerinin tetkiki vasıtası olarak istatistiği ele alıyor ve istatistiklerin kifayetsizlikleri hakkındaki tenkitleri hâlâsa ediyor. Burada iki noktaya ilişmeden geçemeyeceğiz: birincisi, bu mesele «kriminoloji araştırma usulleri» bahsi olarak ayrı bir bölüm halinde münakaşa edebilirdi, çünkü bunun etraflı bir şekilde ele alınması bir çok hataların düzeltilmesine doğru bir yol açılması bakımından çok lâzımdır. İkincisi, müellif bizde çok defa anlaşıldığı mânâda nüfus sayımına ait istatistik ile metot olarak istatistiği birbirinden ayırmıyor, bu suretle birinci mânâdaki istatistiklerin pek maruf ve klâsik kifayetsizliklerini pek haklı olarak tenkit ederken istatistik metodunun kriminolojideki büyük önemini gözden kaçırıyor gibidir. Hulbuki kriminoloji tetkiklerinde istatistik metotlarının yerinde kullanılması bu gün bir çok karışıklıkların ve hataların,

hattâ cürümlerin sebepleri hakkında ortada dolaşan peşin kanaatların önüne geçecek en önemli yol olarak görülmekte ve kullanılmaktadır. Bu hususta bilhassa Amerikada yapılan araştırmalar kriminolojiye ve hattâ sosyal hâdiselere istatistik metotlarının tatbiki tekniklerine bir çok şeyler kazandırmıştır.

«Umumî müessirler» başlığı altında mevsim, iklim, ziraat vaziyeti, tatil günleri, coğrafi mıntakalar, ırk, din, meslek, fuhuş, kumar, sinema, iktisadî vaziyet, harp «müessir»lerini görüyoruz. Bunların hepsi de aynı kategoriye girecek müessirler, şartlar veya hâdiseler değildir. Bir kısmı zaman ve mekân bakımından cürümlerin oluşunun tevezzününü, bir kısmı da cürümlerle ilgili gözüken ve cari sosyal normlardan ayrılışı ifade eden hareket tarzlarına ait noktalar. Bundan dolayı hepsine birden cürümün umumî ve haricî müessirleri demek kanaatimize, yerinde değildir. Bunların hepsi illî münasebetler bakımından âmillere veya müessirler diyebileceğimiz şeyler değildir. Bundan başka ırk, din, meslek zümreleri içinde, zaman ve mekân içinde cürümlerin tevezzününün gösterdiği ve bu gün artık oldukça üzerinde uyuşulmuş olan belirli tamimleri kaydetmiyor ve bilhassa sosyal değişme ve sosyal çözülüş ile cürümler arasındaki derin münasebet üzerinde durulmuyor.

Cürümlerin ferdî, şahsî veya dahili âmilleri bahsinde irsiyet, tahsil ve bilgi, yaş, cinsiyet, medenî hal, ayyaşlık meseleleri ele alınıyor. Burada da sayın müellif hiçbir dogmatizme ve tek görüşlülüğe saplanmamış olmakla beraber, cürümlerin tekevvününde illî münasebetlerin açıklanması bakımından aynı tenkidî mülâhazayı ileri sürebiliriz. Müellif, irsiyetin kat'i ve tayin edici rolü oluşunu kabul etmemekle sosyolojik görüşe yaklaşıyor; ancak sosyal neviden olan muhtelif âmillerin nasıl olupta cürüm dediğimiz aykırı fiillere ferdin sürüklenmesinde payı olabileceği aydınlatılmış değildir. Bu da ihtimal ki umumiyetle cürüm sayılan aykırılık fiillerin objektif şartlarının ayrı ve muayyen cürüm tiplerinin tekevvünündeki şartlar tekkübünün ayrı olarak ele alınmayışından doğmaktadır. Sosyolojik görüş, cürüm üzerine şu da tesir eder, bu da tesir eder tar-

zında bir sürü ve cürümler müteşarık gözük-ken sosyal hâdiseleri âmîl diye sıralamaktan ziyade, cürümlerin tekevvinde bir çok şartların ne şekillerde terekükpler gösterdiğini ve bunların nisbi paylarının ne olduğunu bir taraftan istatistik tekniği ile, diğer taraftan vaka tetkikleri ve hayat tarihleri ile yakından nüfuz edilerek kavranmasıdır. Böyle bir görüş, bir taraftan tek cephele dogmatik izah teşebbüslerine, diğer taraftan da cürümlere ilişik görünen sosyal hâdiselerin katalogunu yapmakla cürmün sosyal âmilleri gösterilmiştir zihniyetine son verecektir².

Yurdumuzda evelki yıl kurulan Kriminoloji Enstitüsü'nün bizim cemiyetimiz için değerli olacak ve bu neviden bilimsel usullere göre yapılacak olan sabırlı araştırmalara sahne olacağını ümit ederiz. Ancak bu şekilde bizde de kriminoloji, umumî nazariyeler nakli safhasından çıkıp kendi malımız olan bir bilim haline girecek ve aynı zamanda sosyal meselelerimize karşı bilime dayanan bir siyaset takip etmek mümkün olacaktır. O zamana kadar sayın Mehmet Ali Sebük'ün bu biricik eseri, ilgililerin elinde çok faydalı, okuyucuyu dogmatik görüşlere saplandırmıyan, saha hakkında esaslı bilgileri veren güzel bir rehber olarak kalacaktır.

Niyazi BERKES
Sosyoloji Doçenti

**Hatırlama (Remembering)
Tecrübi ve Sosyal Psikoloji Alanında bir Araştırma (A Study in
Experimental and Social Psychology) —
Yazan : F. C. Bartlett, Cambridge Üniversitesi Tecrübi Psikoloji Profesörü.
Cambridge Üniversitesi Matbaası, 1932.
s. 317.**

Cambridge Üniversitesi Psikoloji laboratuvarı müdürü Profesör Bartlett'in

2 Gerek metodoloji ve gerek etioloji için çok önemli olan bu neviden araştırmalar Amerikada kriminolojiye yepyeni sahalara açacak gelişmeler göstermektedir. Bu memlekette Healy'nin araştırmaları, hocam Prof. Burgess, Clifford Sahw, George Landesco'nun ve arkadaşım Dr. Warren Dunham'ın araştırmaları kriminolojiye ve hattâ sosyolojiye yeni bir çok şeyler verecek mahiyettedir.

1932 de « Hatırlama » adıyla çıkardığı eser, son zamanlarda psikoloji alanında çıkan en mühim eserlerden biridir. Eserin önemi, ele aldığı problem üzerinde araştırmalar yaparken ve neticeleri bir kitap halinde yazarken, bütün psikolojik araştırmaların hedef tutması lâzım gelen bellibaşlı şartları yerine getirmiş olmasından ileri geliyor. Burada, psikolojinin bugünkü durumunda bize mühim gelen iki başarıya işaret etmeyi yeter göreceğiz.

1 — Bartlett eserinde nazariye ile tecrübeyi olgun bir surette birleştirmiştir. Esere yalnız kör nazariye veya kör tecrübe hâkim olmuş olsaydı, bu eser de, sayısız günden güne büyük bir yekûn tutmaya başlayan psikoloji neşriyatı arasında silik bir yazı olmaktan ileri geçemezdi. Artık bugün psikoloji âleminde yalnız kör nazariyeler ileri sürenlerin, nazariyelerini tecrübe ile beslemek zahmetine katlanmayanların sözlerini ciddiye alanlar hemen hemen kalmamış gibidir. Bunun gibi, laboratuvara girip problemsiz çalışan kör tecrübelerin elde ettikleri neticeler de kendi başlarına bir şey ifade etmiyor, bu neticeler problemlerle çalışan bir kafa elinde işlendikten sonradır ki bir mâna kazanıyorlar. Bartlett nazariye ile tecrübeyi olgun bir surette bir araya getirmesini bilen müstesna ruhiyatıcılardan biridir.

2 — Psikolojik hayatımızın, birbiri arasında bölmeler bulunan kompartimanlara ayrılmadığı, ayrı ayrı melekeler halinde bulunmadığı hemen herkesin dilinde dolaşan bir hakikattir. Buna rağmen çok zaman, « psikolojik hayatta bölmeler yoktur, fakat kolaylık için bölüyoruz » diyerek yapılan psikolojik tasniflerde psikolojik hallerin katı ve kesilmiş, biçilmiş tarifleri verildiği oluyor. Bartlett'in bu eseri bu kesilmiş biçilmiş tarifleri ortadan kaldırıyor ve şunu ispat ediyor ki, psikolojik faaliyetlerden bir tanesi ele alındığı zaman, hemen bütün diğer psikolojik fonksiyonlar bununla organik bir surette ilgili olabiliyor. Bartlett hafızayı ele alarak bunu mükemmel bir surette göstermiştir. Göstermiştir ki hafıza (memory) sıkı sıkıya idrâk ile ilgilidir ve idrâke dayanır; yine sıkı sıkıya alâkalarımıza, hislerimize, vaziyet- alışlarımıza (attitude'lerimize) in-siyaklarımıza bağlıdır; yine aynı surette

sosyal gelişmemizle ilgilidir. Bartlett'in hafızada sosyal faktörlerin ehemmiyeti üzerinde ne kadar ısrarla durduğuna daha sonra işaret edeceğiz. Katı ve havadan târiflere dayanan bazı psikoloji kitapları hafıza ile muhayyile arasında bölmeler çizmeyi bir marifet saymışlardır. Bartlett ise bilâkis, bazı hallerde, hafıza ile muhayyilenin birbirine karışır bir halde bulunduğuna nazarı dikkatimizi çekiyor.

Her şeyden evvel, Bartlett'in, hafıza hakkındaki eserine İngilizcede yerleşmiş terimi ile « memory » demeyip, hatırlama (remembering) demeyi tercih etmesi mânâsı olan bir tercihtir. Bununla Bartlett daha evvel öğrenilmiş, yaşanmış şeylerin tekrar hatırlanmasının ölü kalıplar olmadığına, canlı ve yeni yeni faktörlerin tesiri altında istihale geçirdiğine işaret etmiş oluyor.

Bartlett eserini iki kısım halinde veriyor. « Tecrübî araştırmalar » (Experimental Studies) adını taşıyan birinci kısımda 12 fasıl vardır. (s. I-227). « Bir Sosyal Psikoloji Araştırması olarak hatırlama » (Remembering as a Study in Social Psychology) (s. 239-314) adını taşıyan ikinci kısımda 7 fasıl vardır. Şimdi bu iki kısmın başlıca vasıflarını hülâsa edelim. En nihayetinde de eserin mahiyetini umumî çizgilerle kıymetlendirelim. Hemen itiraf edelim ki bu hülâsa bir iki kaba çizgiden başka bir şey olmayacaktır. Zaten eserin hütün fasılları öz halindedir. Çünkü Profesör Bartlett bu eseri meydana getirmek için onsekiz sene çalışmıştır. Kitap, 1914 de başlayan ve senelerce devam eden tecrübeler üzerine kurulmuştur.

Psikolojide tecrübe (Experiment in Psychology) adını taşıyan birinci fasıl 19 uncu asırda Weber, Fechner ve Wundt gibi bilginlerin çalışmaları ile başlayan tecrübî psikolojinin, hafıza konusunu da içine alan yüksek psikolojik vetirelerin (higher mental processes) laboratuvar metodu ile araştırılmasına doğru nasıl geliştiğini tâkip ediyor. Hafıza konusunu objektif ve kemmî bir surette ele alan Ebbinghaus'ın klâsik tecrübelerinin esaslı bir tenkidini veriyor. Hafızayı objektif bir surette tetkik edebilmek için Ebbinghaus, tecrübelerinde mânâsız materyel kullanmıştı. Bu suretle ezberlenecek ve aradan zaman geç-

tikten sonra tekrar edilecek olan materyelin muhtelif deneklerde ayrı ayrı tedailer uyandırmamasını temin etmeğe çalışmıştı. Fakat bu objektiflik hafıza konusunu ölü bir cendere içine sokmuştu. Bartlett'in Ebbinghaus'ı tenkidi bilhassa bu bakımdandır. Normal hayatta hafızamız böyle tarafsız bir tarzda işlemiyor, işe bir çok faktörler karışıyor. Bartlett'in fikrine göre hafızanın hakikaten ilmî olan psikolojisi böyle bir laboratuvar sun'iliği üzerine kurulamaz; hafızayı (karışık da olsa) işe karışan canlı âmillerden ölü bir surette ayırmadan ele almak lâzımdır. Böyle olunca, bütün işe karışan âmillerin fonksiyonlarını ayrı ayrı ve organik sistemi bozmadan incelemek icap ediyor. Hatırlama işi ötekilerden müstakil olan bir fonksiyon değildir; idrâk, hayal ve hattâ yaratıcı düşünme fonksiyonları ile sıkı sıkıya ilgilidir (s. 13). İşte Bartlett hafızayı bu canlı ilgileriyle birlikte alarak tetkik ediyor ve bunların herbiri ile olan karşılıklı tesirlerini tayin etmeğe çalışıyor. Bu tarzda bir hafıza veya diğer herhangi bir konunun psikolojisini meydana getirebilmek büyük bir başarıdır.

Bu cinsten esaslarla işe başladığı için Bartlett ilk tecrübelerini, hafızanın esasını teşkil eden, idrâk fonksiyonu üzerinde topluyor. Nasıl ve neyi hatırladığımızı meydana çıkarabilmek için evvelâ nasıl ve neyi idrâk ettiğimizi anlamalıyız (s. 15). Bartlett deneklerine basit şekiller gösteriyor. Bundan çıkan netice mühimdir. İnsanlar idrâk ettiklerini tekrarlarken kendilerine göre manâlaştıran tekrar ediyorlar. Kendimize göre manâlaştırdığımız idrâkler daha kolay hatırdâ kalıyor. Manâlaştırmaların istikameti ve teferrüatı insandan insana değişiyor. İkinci fasılda idrâk tecrübelerinde varılan bu umumî neticeden sonra, üçüncü fasılda hayallerimizin de mücerret ve ayrı ayrı parçalar olmadığı ve bunların da bu manâlaşan ve bütünleşen vaziyetler içinde ele alınmaları icabettiği hakikatine varılıyor.

Ancak bu tecrübelerden sonra Bartlett hafıza tecrübelerine geçebiliyor. Hafıza konusunun ele alınması ayrı bir saha ya geçmek değildir. Her ikisinde de organik bir surette işe karışan âmiller vardır. İdrâk, dışardan gelen intibaların mihaniki

bir surette sıralanması olmadığı gibi, hafıza da ölü ve ayrı istife girmiş hayallerin canlanması demek değildir. (s. 45 - 46)

Artık dördüncü fasılda hafıza tecrübeleri ele alınabilir. Bu fasıldaki tecrübelerde tasvir metodu kullanılmıştır. Bartlett deneklerine, insan başı cinsinden basit uyaranlar (stimuli) gösteriyor. Kısa ve uzun zaman fasıllarından sonra deneklerin bu uyaranlar hakkında verdikleri tasvirleri kaydediyor. Araya giren muhtelif zaman fasılları ile verilen bu tasvirler ölü kopyeler değildir. Bunlar bir çok istihaleler geçirirler. Muhtelif zaman fasıllarından sonra verilen tasvirlerin, ilk tasvirlerin cansız kopyeleri halinde belirmesi kaideyi değil, istisnayı teşkil eder (s. 61). Deneklere bir hikâyeye verilirse ve muhtelif fasıllardan sonra tekrar ettirilirse, deneklerin her biri kendi istikametlerinde insicamlı istihaleler gösteriyorlar ve nihayet her denek kendine göre formüleleşmiş bir istikrara varıyor (s. 94).

Bartlett'in « zincirleme tekrar metodu » (the method of serial reproduction) adını verdiği metodla yaptığı tecrübeler hakikaten çok cazip tecrübelerdir. Deneyci deneklerinden birine bir hikâyeye anlatıyor, o denek de bunu bir ikinci deneye naklediyor, o da üçüncüsüne, o da dördüncüsüne ilh. Hikâyeye ağızdan ağıza geçerken tanınmıyacak şekillere giriyor. Bu parlak sayfalarla Bartlett bize dedikodunun mekanizmasını sarih bir surette vermiş oluyor. Burada deneklerden birinin kendiliğinden ortaya attığı bir formülün, hikâyenin alacağı şekil üzerinde ne kadar müessir olduğunu görüyoruz. Bu metod, materyel olarak hikâyeler kullanmak suretiyle tatbik bulunduğu gibi resimle de tatbik olunmuştur. Burada da elde edilen neticeler evvelkilerle oldukça paralel gidiyor (fasıl 7 ve 8).

Bu fasıllardan sonra eserin nazari tarafı kuvvetleniyor. Dokuzuncu fasılda idrâk, tanıma ve hatırlama arasındaki sıkı münasebetler ele alınıyor. Onuncu fasılda Bartlett tecrübelerinden çıkan neticelere dayanarak bir hatırlama nazariyesi veriyor. Burada, geçmişten gelen noktaların ayrı ayrı yaşanmadığı fakat bütün olan vaziyetlere göre yer aldığı sarahatle belirtiliyor. Hatırladığımız şeylerin, cansız kop-

yeler halinde hatırlanmadığı, fakat alâkalarımız ve muhayyilemizle işlenerek meydana çıktığı görülüyor. Zaten hülâsa halinde olan bu derli toplu hatırlama nazariyesini, mümkün olsaydı, buraya olduğu gibi geçirmek isterdim. Bundan sonra Bartlett, psikolojik mâna nazariyesini ele almak lüzümünü duyuyor. İncelediği konuları canlı ve bünyevî örgüler içinde ele aldığı için, Bartlett'in çok çetin olan mâna meselesine varması zaten başlangıçtan beri mukadderdi. Çünkü Bartlett nazarinde muhtelif psikolojik olaylar birbiriyle son derece ilgilidir; mâna ise, başka vasıfları ne olursa olsun, mutlaka ilgili olma vasfını da taşır. Bundan dolayı Bartlett'e göre, hatırlama problemi, daha umumî olan mâna probleminin ancak spesifik bir şeklinden başka bir şey değildir.

Kitabın ikinci kısmı « hatırlama » fonksiyonunu sosyal ilgileri ile ele alıyor. Kitabın birinci kısmı ile ikinci kısmı arasında bir yarıklık yoktur. Bartlett, laboratuvarında yapılmış tecrübelerde de sosyal faktörlerin nasıl işe karıştığına ehemmiyetle işaret ediyordu. Memleketimizde Durkheim mektebinin tesiri altında bizim en alışık olduğumuz klişelere göre fertle cemiyet, tecrübî psikoloji ile sosyal psikoloji ve sosyoloji arasında bir yarıklık, bir uçurum vardır. Bartlett'in eseri bunun ne kadar sakat olduğunu gösteriyor. En mahrem ferdi fonksiyonlar da, en galeyanlı sosyal cezbe halleri de mahiyet itibarı ile birbirinden farklı psikolojik kanunlara tâbi değildirler. Bartlett bunu sarih bir surette ifade ediyor. Hafıza üzerinde müessir olan sosyal faktörleri tetkik edebilmek için, Durkheim'in tesiri altında olan sosyal psikologların yaptığı gibi laboratuvarında vardığımız neticeleri bir tarafa bırakıp başka mefhumlar kullanmağa lüzüm yoktur. Sosyal faktörler câri olurken de aynı psikolojik mekanizmalar câridir (s. 238). Laboratuvar tecrübelerinde de, sosyal vaziyetlerde de, sosyal kıymetlerin hâkim olduğu hallerde de aynı psikolojik mekanizmalar câridir demek, sosyal faktörlerin ehemmiyetini inkâr etmek, psikolojizm yapmak değildir. Yalnız, realitede yeri olmayan ferdi psikoloji - sosyal psikoloji düalizmini kırıp sosyal faktörlerin insan üzerinde nasıl müessir olduğu

A. Ü. D. T. C. Fakülte Dergisi F : 8

yolunda hakikaten ilmî olan bir psikolojiye doğru yol almaktır. Çünkü, laboratuvar-daki tecrübelerde ayrı, endüstriye tatbi-kinde ayrı olan fizik, kimya kanunları ol-madığı gibi laboratuvar-da ayrı, sosyal münasebetlerindeki ilgilerde ayrı iki türlü psikoloji olamaz. Profesör Bartlett'in ese-rinin en büyük başarılarından biri hafıza alanında, ferdî ve içtimâî diye yapılan suni ikiliği ortadan kaldırması, hangi va-ziyette belirirse belirsin bütün hafıza be-lirtilerini ele alabilecek bir tetkik plânı vermiş ve bunu bilfiil başarmış olmasıdır. Bartlett de, Maurice Halbwachs'ın « Les Cadres Sociaux de la Mémoire » da yap-tığı gibi, bütün hatıralarda, hafıza olay-larında sosyal faktörlerin son derece bü-yük ehemmiyeti üzerinde duruyor, bunu tecrübelerle ve müşahedelerle gösteriyor.

Bartlett'den öğreniyoruz ki sosyal faktörler yalnız yıl dönümleri, bayram günleri, aile için mühim olan hadiseler, millî günler, büyük içtimâî olaylar gibi daha geniş manada içtimâî ehemmiyeti olan olaylar yolu ile kendini göstermiyor; en basit, en ferdî telâkki ettiğimiz labo-ratuvar tecrübelerinde de bariz bir surette meydana çıkıyor. Laboratuvar-da bir insa-na basit, hattâ manâsı olmıyan bir uya-ran gösteriniz (bu uyararı hattâ müphem ve silik bir şekil olabilir); aradan biraz zaman geçtikten sonra ondan bu uyararın bir tasvirini vermesini isteyiniz. Eğer gös-terilen şekli, ona bir isim vererek hatırla-maya çalışırsa, bütün teferruatın o isim etrafında toplandığını, teferruatın bu isti-kamette çoğaldığını göreceksiniz.

Sosyal faktörlerin hafıza üzerin-deki hâkim rolüne inanan Bartlett bu tesirleri yalnız laboratuvar içinde takip etmemiştir. İlk elden materyel taplamak için Afrikada Swazi'ler arasında da araş-tırmalar yapmıştır. Eserde oradan top-ladığı zengin müşahedeler de vardır.

Bartlett'e göre hafıza mihanikî bir surette işlemiyor. Bir anda hâkim olan arzuların, fikirlerin, vaziyet alışların (atti-tude) geçmişten neler hatırlanacağını tayini üzerinde çok mühim bir tesiri vardır. Aynı zamanda maziden gelen hatıralar, hayaller ayrı ayrı parçalar halinde gelmiyor, bünyeleşmiş bir halde geliyor (s. 301). Bu noktada Bartlett'in

görüşü, Gestalt ruhiyatçılarının görüşle-riyle müşterektir. Bartlett bu izah tar-zını Gestalt ruhiyatçılarından almıştır da diyemeyiz. Çünkü Bartlett tecrübelerine, ortada henüz Gestalt ruhiyatçılarının ha-fıza sahasındaki araştırmaları yokken başlamıştır (1913 - 1914). Bergson'la bir-likte ilmî tahlil, ruhî hayatın canlılığını parçalar, öldürür diyenler hâlâ kalmışsa Bartlett'in eseri bu tarzda köhne düşün-celeri düzeltmeğe yarıyacak eserlerden biridir. Dilimizde, modern hakikî psikoloji-nin durumunu gösteren eserler yoktur de-nebilecek bir haldedir. Bartlett'in eseri modern psikoloji araştırmalarının istika-metini gösteren eserlerden biridir. Bu eserin dilimize kazandırılmasını maarifi-mizin başında bulunanlardan rica ederiz.

Dr. Muzaffer Ş. BAŞOĞLU

Psikoloji Doçenti

Eski Türkçe Gramer (Alttür-kische Grammatik) — A. von Gabain, mit Bibliographie, Lesestücken und Wör-terverzeichnis mit 4 Schrifttafeln und 7 Schriftproben, 357 S., Leipzig, Harrasso-witz, 1941.

Yukarıdaki isimle 1941 de Alman di-linde basılan bu mühim eser, « Eski Türk-çe » (veya « Uyğurca ») ile ilgili olanları ço-ğaltmak ve devamlı tetkikler için çok lâ-zım olan bir eserdir.

Geçen asrın ilk yarısında ancak tek-tük eserlerle¹, ikinci yarısında bilhassa *Kudatgu bilig* ve Orhon âbidelerine gös-terilen ilgi ile, eski Türk dili araştırmaları (Uyğurca ve Köktürkçe), bu asrın başından itibaren ciddî ilim sahasına gir-miş ve belli başlı bütün şarkiyatçı bilginle-rin dikkatini kendisine çekmiştir. Maalesef Türk elleri için eski Türkçenin ilmî araş-tırmaları henüz kapalı kalmış ve ehemmi-yeti bile anlaşılmamış olan yabancı bir alandır. Halbuki Avrupa memleketlerinin ilim çevrelerinde, kütüphane ve akademi-

¹ Meselâ Uygurlardan ve onların dilinden bahseden en eski eserler olarak şunları gösterebiliriz: J. Klaproth "Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren.", Paris, 1820. W. Schott "Zur Uigu-renfrage.", APAW, 1873.

lerinde bizim için millî varlık ve fevkalâde ehemmiyeti haiz malzeme uygurcanın kaynağı olan, muhtelif harflerle bize kadar intikal etmiş olan, Uygur yazılarının ufak ufak parçaları ve hattâ hafriyattan çıkarılmış tozu çöpü bile, bir yüksek kültürün kıymetli bakiyeleri olarak muhafaza edilmektedir.

Muhtelif memleketlerde yapılan hafriyatlar neticesinde, elde edilmiş olan Uygur yazılarının çoğalmasıyla, eski Türk lehçelerinin tetkiki de sağlam bir esasa konuluyor. Türk dil tetkikinin büyük üstadı Radloff «*Alttürkische Inschriften*», «*Kudatgu bilig*», «*Tişastvustik*», «*Suvarna prabhāsa*», «*Uigurische Sprachdenkmaeler*» v. s. gibi büyük eserlerin tetkiki üzerinde gayretle ve samimiyetle çalıştığı halde, bu eski dilin hususiyetini ve mahiyetini hakkıyla anlamaktan uzak kalmıştır ve ancak bu kıymetli eserlerin ilim dünyasında yayılmasına hizmet etmekle beraber, bu sahanın çok geniş olduğunu anlatmağa muvaffak olmuştur.

1902 - 14 e kadar yapılmış olan Prusya Akademi'sinin 4 hafriyatı, umumiyetle bütün eski Türk kültürü için gayet büyük bir varlık getirdiği gibi, bu devrin dil tetkikleri için de pek çok malzeme getirmiştir². Hepsi de islâmiyetten evvelki devirlere ait olan bu metinler, yüzlerce seneler toz toprak, enkaz altında unutulup yattığından dolayî bozulmuş, çoğu fragment halinde eser parçalarıdır. Bunları toplu bir hale koyup netice çıkaracak vaziyette araştırma dahi pek az bilginlere nasip olan gayet ince ve ağır bir iştir; onun için bu eserler bilhassa bilim dünyasının bütün âlimlerini ve meraklılarını kendisine celbetmiş, yalnız dilcileri değil, tarihçi, arkeolog v. s. lere de geniş iş sahası açmıştır. Eski Türk dili malzemeleri (Orhon Âbidelerinin harfleri olan damgalardan başka) muhtelif yazılarla muhafaza edilmiştir. Ekseri metinler Uygur harfleriyle yazılmış olmakla beraber, Mani yazısıyla, Brahmi yazısı, Soğut ya-

zısı ile de yazılmışlardır. Tektük Çin işaretleleri, Tibet yazısı ile Süryanice dahi yazılmış olan eski Türk metinlerine rastlanmaktadır. Türk Uygur metinlerinin içindekilere gelince, çoğu dinî eserlerdir veya bunların fragmentleridir. Ekserisi Budizme ait eserler olduğu gibi, bir kısmı Mani dinine aittir, bir kısmı Nestoryan yani hıristiyan metinleridir. Bundan başka tıbbâ (halk hekimliğine), falcılığa, takvime ve dinî menkıbelere ait metinlerde mevcuttur.

Bunlar hafriyat sırasında ne hafriyattan sonraki devirlerde F. W. K. Müller, A. von Le Coq, W. Bang gibi bilimin tanınmış simalarının elinde sadık dostlarını bularak, eski Türkçe üzerinde esaslı bilim eserleri ortaya çıkıyor. Bunlarla beraber aynı devirde, eski Türklerin dil, tarih ve kültürlerine ait ilmî araştırmaları W. Thomsen (Orhon Âbideleri yazılarını ilk çözen zat), Almanlardan Marquart, Winkler, G. Huth, Donner, Macarlardan (geçen asırda) Vambéry, Nemeth, Ruslardan Maloff, Finlerden G. J. Ramstedt v. s. lerin değerli hizmetleri vardır.

F. W. K. Müller ilk olarak Uygur harflerini çözmüştür ve birinci «Uygurika» (*Uigurica I*) 1908 de neşredilmiştir. Bunu «*Uigurica II*» 1910 - 1911 de takip ederek «*Uigurica III*» 1922 de, «*Uigurica IV*» F. W. K. Müller'in ölümünden sonra 1931 de A. v. Gabain tarafından işlenip Akademide neşrediliyor. F. W. K. Müller bu sırada 1915 de «*Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*» SPAW; 1928 de; «*Ein Uigurisch-lamaistisches Zauberritual aus den Turfanfunden*» SPAW; «*Uigurische Glossen*» OZ, 1920 de basılarak Budist eserleri üzerinde çalışmıştır.

Albert von Le Coq Mani eserlerini ele alıyor ve aynı zamanda şunlar Berlin Akademi'sinde çıkmıştır: «*Ein manichaeisch-ugurisches Fragment aus Idikut-Schahri*» 1908 SPAW; «*Ein christliches und ein manichaisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan*» SPAW 1909; «*Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichaischen Auditores*» APAW 1910 - 1911; «*Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang; being a confessionprayer of the Manichaen Auditores*» 1911 JRAS; «*Köktürkisches aus Turfan*»

2 Uygur Türk dili üzerindeki malzemelerin ekserisi, Prusya Akademisi hafriyatlarıyla elde edilen hazineler arasında Berlin'de bulunuyor. Bundan başka Londra'da British Museum'da, Paris'te Bibliothèque Nationale ve Musée Guimet'de, Moskova'da Asya müzesinde, Stockholm'da Dr. Hedin koleksiyonunda; Çin'de National Library'de; ve Korea'da mevcuttur ekserisi tetkik edilmeden duruyor.

SPAW 1909: «*Kurze Einführung in die Uigurische Schriftkunde*» MSOS 1919; bilhassa üç «*Manichaica*» sı tanınmıştır: «*Türkische Manichaica aus Chotseho*» I, APAW 1911; II, 1919; III, 1922 de çıkmıştır.

Bir dilci sıfatıyla bu sahada en çok ve en esaslı olarak bütün hayatı boyunca çalışan, Uygurca'yı (veya eski Türkçeyi) diriltten şahsiyet W. Bang'dır³. W. Bang'ın bu sahadaki yazıları bir kaç satırla verilemeyecek kadar çoktur. Hayatının son seneleri zarfında ekseriyetle Uygur metinlerini tercüme ve izahlarla meşgul olduğundan burada ancak bunları kaydedeceğiz: «*Türkische Turfantexte I-V*» 1929-1931; «*Türkische Turfantexte VI*» W. Bang, R. Rahmeti, v. Gabain 1933; «*Analytischer Index*» 1931 SPAW; «*Manichäische Erzähler*», Muséeon 1931; «*Uigurische Studien*» UJb 1930; Bang-von Gabain: «*Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott*» UJb 1928; «*Türkische Bruchstücke einer nestorianischen Georgspassion*» Muséeon 1926; «*Manichäische Hymnen*» Muséeon 1925; «*Manichäische Laien-Beichtspiegel*» Muséeon 1923; «*Turkologische Briefe*» I-VII, UJb 1925-34 v. s.

W. Bang 1896 dan itibaren muhtelif senelerde ve mecmualarda Köktürkçe üzerinde de neşriyatta bulunmuştur. Metin olarak kullandığımız Uygurca malzemenin belli başlı en mühim sahasını yukarıdaki eserler teşkil ediyor. W. Bang'la beraber ve ölümünden sonra A. von Gabain ve R. Rahmeti bazı yayımlarda bulunmuşlardır. mes. A. von Gabain: «*Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsang*» V kap. SPAW 1935. «*Briefe der uigurischen Hüen-Tsang Biographie*» 1937 SPAW; R. Rahmeti; «*Türkische Turfan-Texte*» VII, 1937; «*Zur Heilkunde der Uiguren*» I-II, SBAW 1930; «*Uygurca yazılar arasında*» İstanbul 1937; «*Uygur alfabesi*». «*Türklerde tarih zaptı*». «*Budizm istilahlarına dair*» Türkiyat mecmuası VII-VIII 1942.

Prof. A. von Gabain mevcut olan tek mil uygur metinleri ve Orhon Anıt-

3 Müellif bu ilk eski Türkçe gramerini ona ithaf etmiş ve ilk sahifesinde onun hatırasını anarak, her şeyi ona medyan olduğunu kaydetmiştir.

ları üzerinde senelerce çalışarak «Eski Türkçe Gramer» adıyla bu zengin dilin gramerini ortaya koyuyor. Her ne kadar Uygurca üzerinde oldukça çok bilimli araştırmalar yapılmışsa da, uygurların oturduğu geniş saha ve kültürleri, hayatları, tarihleri hakkında ne kadar az biliyorsak, dilleri üzerindeki bilgimiz de başlangıç safhasındadır. Birçok yazı çeşitleriyle bize kadar gelmiş olan dil malzemelerinden, henüz kat'iyetle bir dilden bahsetmek zordur; bulunan metinler az çok lehçe farkları gösteriyorlar, bunların hudutlarını sarıh bir surette çezecek kadar işlenmiş, tetkik edilmiş eserler yoktur. Bununla beraber müellif malzemenin merkezinde Berlin Akademi'sinde oturuyor, onun için (neşredilmemiş olsa dahi) malzeme kıtlığı bahis mevzuu değildir. Buna rağmen müellif ihtiyatla tetkik ediyor, kitabın önsözünden sonra hemen -y- lehçesi (yani Budist ve Mani metinleri) ve -n- lehçesi (yani âbidelerin dili, Köktürkçe) den bahsediyor. Ayrı maddelerde misâller verdiği zaman da bunlara dikkat ederek ilâvelerle ayrı hususiyetleri kaydediyor. Bu cihetten kitabın kıymeti daha artıyor. Müellif henüz pek belirsiz izler halinde tesbit edilmiş olan beş lehçeye dayanarak «Eski Türkçe» tâbirini tercih etmiştir. Kendisi de önsözünde kaydettiği gibi Uygur yazıları hatimelerinde (kolofon'larında) dillerini «Türk», bazan «Türk-Uygur» ismiyle adlandırıyorlar.

Gramer, «önsöz» le başlayarak fihrist, işaretler ve kısaltmalar, giriş ve yazı bilgisi kısımları bunu takip ediyor. Yazı bilgisi «Schriftlehre» Orhon Âbidesi yazısını izahla başlar. Bu yazının harflerini gösteren bir alfabe tablosu ve örnek olarak ta iki sahife yazı; transkripsiyonu ile verilmiştir. Bundan sonra Uygur, Soğut ve Mani yazısının alfabetini gösteren ikinci bir tablo konmuştur. Bunu da üç çeşit Uygur yazısı, bir Soğut yazısı tablosu, Mani yazısı tablosu birbirini takip ediyor.

Son olarak iki sahifede Brahmi yazısının alfabeti ve bir sahife aynı yazının örneği verilmiştir. Bütün örneklerin transkripsiyonları da mevcuttur. Ancak 42 nei sahifeden itibaren «Phonetische Bemerkungen» fonetik kısmıyla esas gramere

başlanmaktadır. Bu kısımda Uygurcanın fonetiğine ait söylenebilecek bütün mevcut hususiyetler izah edilmiş ve bol bol güzel güzel misâller verilmiştir. Bundan sonra 59 uncu sahifeden itibaren kelime teşkili (*Wortbildungslehre*) başlıyor, bunların sırası şöyledir: denominal substantifler, deverbal sıfatlar, denominal fiiller, sıfat müştakları; deverbal substantifler, deverbal sıfatlar; deverbal fiillerdir. Kelime teşkili kısmının öne alınması sonradan gelen morfoloji (*Formenlehre*) kısmına yardımcı bir kısım olarak çok iyi olmuştur. Morfoloji kısmında her gramerde olan isim tasrifleri, bunlardan misâller sonra zamirler v. s. gelmiştir ki en sona da fiillerin şekilleri ve edatlar alınmıştır. Bu kısmın her maddesinde bol bol misâller gösterilerek izahlar verilmiş, kaide haricinde olanlara dikkat celbedilmiş ve aynı zamanda da kitabın başka yerlerine müracaat için sahife notları v. s. ilâve edilmiştir. 62 sahifelik yer alan bu kısımdan sonra § 327 den itibaren sintaks bahisleri geliyor. Bu kısım kelime çeşitleri v. s. ile başlıyor. Interjektion (nida), işaret kelimeleri, partikel, sual tahmin şekilleri de buraya girmiştir. Bir iki sahife çevirdikten sonra bir daha verbatimkomposition (§ 370) lar geliyor. Acaba bunlarla beraber morfoloji kısmındaki fiil bahisleri de (mes. § 260 - 270 e kadar) konya daha iyi olmaz mı idi? Sonra § 412 den § 413 e kadar olan tafdili şekiller ve paronomasie morfolojiye girse daha iyi olmaz mı idi? § 260 dan itibaren hattâ § 238 de olan misaller sintaks bahsine girse daha iyi olmaz mıydı? Bu kısım morfolojiye ait ise dahi; bilfiil cümle bahsi başlıyor, bunların içinde cümleye ait gayet iyi misâller vardır. Bilhassa § 238 den itibaren yardımcı fiillerde de (*er-, bol- i-mek; olmak*) cümleye ait, sintaks bahsinde olan malzmeden daha enteresan malzeme mevcuttur. Umumiyetle bir çok bahislerin, bir çok kategorilere ayrılarak üç dört yerde bulunması, işi bana kalırsa biraz güçleştiriyor, daima kitabı bir sahifeden öteki sahifeye çevirmek mecburiyeti hasıl oluyor.

Sinstaktan sonra gramer indeksi geliyor. 30 sahifelik yer tutan bu gramer indeksi dahi çok faydalı bir bilim denemesidir. Buna göre, yalnız kitabın içinde bahsedilmiş olan mevzular değil, umumiyetle Uygurcanın (eski Türkçenin) bünyesine ait

olan mühim gramer kaidelerine bir bakışta vakıf oluyoruz; aynı zamanda kitapta bahsedilmiş olan maddeleri çabuk bulmak için de gayet iyi bir rehberdir. Bundan sonra gelen 31 sahifelik geniş bibliyografya: 1- Filoloji, 2- Coğrafya ve tarih; 3- Kültür ve sanat; 4- Din; 5- Folklor; 6- Tetkik tarihi; 7- Müracaat kitapları (Lügatlar) kısımlarına ayrılarak Türkçeyi tetkik etmek için lâzım olan en mühim ilmî eserleri içine almıştır. Bunu müteakip 44 sahifelik *Chrestomathie*, yani eski Türkçe metinlerden seçme parçalar geliyor. Bunlardan dahi en okunaklı olanları seçilmiş; tarih metni olarak Kültürün Anıtı, Takvim, Hatime; (Kolofon), Tıbbî metinler (halk hekimliği); Falcılık metinleri: (Çince'den, Hıristiyan dinine ait ve Mani dinine ait fallar), dinî metinlerden Budist ve Mani metinleri; hikâyeler, manzum parçalar. En son da küçük bir lügatçe, bunun yeni Türkçede (garp Türkçesinde) karşılığı da bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere bu geniş tutulmuş, zengin malzeme ile yazılmış ilmî eser her cihetten kıymetli bir kitaptır. Hele bu malzemenin ekserisi 1200 sene evvelinden kalma toz toprak altından çıkarılan, dil tarihimizin en kıymetli bir kaynağı olduğunu hatırlarsak; ve bu malzemeyi işleyip çıkarmanın ne kadar zorluklara bağlı olduğunu ve bu zor işleri yapabilenler ancak tektük olduğunu gözümüz önüne getirirsek, müellife sonsuz teşekkür borçlu olduğumuz meydana çıkar. Bu gramerle dil tarihimizin bir dönüm noktası başlıyor demektir. Bundan yirmi otuz sene evvel Uygurcanın (veya eski Türkçenin) ne olduğu daha belli değildi. Tahminlere bağlı olup ilim adamlarını kendisine çekmiş müphem bir nokta idi. Bugün bu müphem noktadan bir perde kalkarak, dilimizin bugüne kadar belli olan en eski kısmının gramer kaidelerine malik olduk. Bundan yirmi sene evvel, 1920 de Cihan Harbi biter bitmez J. Deny'nin fevkalâde bir Türk gramerine kavuşmuştuk; o zaman da dil tarihimizin bir dönüm noktası olmuş; zengin edebiyata Tmalik garp Türkçesinin şaheser grameri ortaya çıkmıştı. Bugün ondan daha çok kıymetli olan eski kültür varlığımızın dilini aydınlatan bir gramere kavuşmuş oluyoruz.

Dr. Saadet ÇAĞATAY
Türk Dili ve Edebiyatı Doçenti

Önasyanın en eski tarihi—(*Die älteste Geschichte Vorderasiens*) Yazan: B. Hrozný, Prag, 1940.

İki üç yıl evvel Prag'da altı cilt üzerine bir Çek ansiklopedisi yayımlandı. Bu kitapta *Önasya'nın en eski tarihi* bahsi Hrozný'ye tevdi edildi. Bu boyda ufak bir ansiklopediye sığdırılacak kadar bir *en eski tarih* Hrozný'nin yaptığından fazla olamazdı. Üstat 150 büyük sahife hazırlamış, bunlar basılmış, pek beğenilmiş, kendisi de çok beğenmiş, ayrıca Almancasını da bizzat yazarak hususî bir kitap şeklinde 1940 da yayımlamıştır.

Eski zamanlardan daha eskisine *tarih öncesi*=*protohistorya* denir. Fakat bu *Protohistorya* da her yerde bir değildir. Avrupada *yazılı tarih başlangıcından* yani *metin* üzerine kurulmuş tarihten evvelkisi *Arkeoloji* yardımıyla yapılır. Önasyanın Protohistoryası da bir müddet bu şekilde yapıldı. Fakat *Sümer - Akat* arşivleri kolayca okunmağa başlayalıdan beri iş değişmiştir. Bu arşivler o kadar zengindir ki bizim *ilk çağ* dediğimiz tarih için mevcut doküman ve her türlü metinlerden hiç geri kalmazlar. Önasyanın bu edebî eserleri ve arşivleri ile meydana çıkarılan vukuat ve her türlü tarihi ve içtimaî malûmat, *ilk çağ* diye tanılan metni tabiattaki bilgimizin yanında başka bir tarih şekil ve kıymetini alıverdi. Buna *çivi yazısı tarihi* yahut *Önasyanın en eski tarihi* adını vermek yerinde olur. Hattâ bildiğimiz *ilk çağ* tarihini üç bin yıl daha geriye götürüp bahsinde bulunduğumuz tarihe doğruca *Önasyanın erken çağ tarihi* adını vermek dahi caiz olur. Başka millet ve memleketlerin taksimatına uysun veyahut uymasın vaziyet bu merkezdedir.

Hrozný bu *Önasyanın en eski tarihi* için 150 sahifelik bir travay vücade getirmiş, biz bunu kâfi ve vafi buluyoruz. Çünkü bu tarih yalnız bu kıtanıdır, esasları *son taş medeniyeti* ve ilk maden medeniyeti tarihi demek olup tam bir Arkeoloji eseri sayılamaz. İSA'nın doğumundan geriye doğru 4500 seneden ötesine karışmayan bu tarih son medeniyet devri ve tarihi için çok mühimdir. Çünkü Avrupa'ya çok yakın olan bu Önasya'da umumî bedevilik

dünyası seri bir istihale geçirmiş, ziraat, hayvancılık, mimarlık bu günkü son şekillerinin yakın temellerini kurmuştur. Geniş bir iskân devri başlamış ve hakiki *şehirçilik*, (*urbanisme*) meydana gelmiştir. Büyük ve beşerî, bedî hayat tezahürleri Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde tekâsüf etti. *Mezopotamya'nın* 5-6 bin yıl evvel gösterdiği içtimaî devrimlerden daha evvel yer yüzünde bir gezici medeniyet var idi. Bu gezici medeniyet şurada burada oturucu olmağa çalışırdı. Fakat bu oturuculuk pek biçare bir halde olur, böyle binlerce yıl devam edemezdi. *Önasya'nın en eski medeniyet tarihi* hâli hazır medeniyet tarihinin başlangıcı demektir. Bu kıtanın velûdiyeti, burada esaslanan medeniyetin uzun ömürlü olmasına yardım etmiş, onun yayılmasına ve her tarafta tesirler yapmasına müsait olmuştur.

Hrozný'yi memleketimizde tanıyan ve bilen bilim adamlarımız pek çoktur. Yıllarca Anadolu'da çalışmış ve çivi yazısı eserlerinde ve Mezopotamya bilgisinde mütebahhir sayılır. Bu son kitabının dikkate değer ciheti şudur:

Yeryüzünde göçebelik, zihnin alamıyacağı kadar eskidir.

Hangi göçebelendir ki, Mezopotamya medeniyetini kurdular?

Hrozný bu eserinde bu noktayı öyle bir tarzda inkişaf ettiriyor ki kurmak istediği nazariye, bu bapta daha evvel yazmış adamları taraf taraf ayaklandırmaktadır. Bu göçebeler *Türkistan*'dan gelmiş. bu söz her kesi değil, bizi hiç değil, fakat çoklarını rahatsız ediyor. Bu tarihin *dökümantasyonu* içerisinde lisaniyat var, ve Hrozný bu lisaniyata büyük ehemmiyet veriyor. Koca bir çivi yazısı tarihi edebiyatı içerisinde lengüistik tahliller yapmamak imkânı var mıdır? *Lengüistik historik* her yerde makbuldür. Fakat burada dil ve *Toponimi*, çanak çömlek ile beraber *Türkistan*'a doğru giderken *Karpatçı, Filistinçi* daha bir takım nazariyecilerin eyvallah demeyecekleri tabiidir.

Fakat onlar da bu hakikatlara alışacaklardır.

Hrozný'nin eseri azami 6000 seneyi hülâsa eder. Bu tarih kitabında artık taş veya kemik baltalardan ziyade kesif bir *Seramik* bahis mevzuudur. Yanında iskelet,

kafalar, insan resimleri, muntazam mezarlar, pek çok madeni eşya vardır. Çok geçmeden mükemmel bir yazı, derin bir edebiyat, müthiş kütüphaneler, arşivler, destanlar vücuda gelmiş; *Seramik, Antropoloji ve Mineroloji*, müellifi *Hazer denizi* ve *Kafkas* üzerinden *Türkistan'a* doğru götürürken, lisaniyet buna yardım eder olunca, eski *Orta Asya nazariyesi* canlanıyor diye, evvelden beri bu fikri medeniyet tarihinden silmek isteyenler *Hrozný'ye*, yani, bu güne kadar herkesin ve hepsinin en büyük deşifreci diye tanıdıkları adama, yan bakmağa başladılar.

Son elli yüzyılın göçleri *Seramik ve Antropoloji* meselelerinde *Orta Asya'nın kaynak olması meselesi*, yani bu yüzyıllar arasında Mezopotamya'nın çanak, çömlek bilgisinin ve yeraltından çıkarılan kafa taslarının bizi *Orta Asya'ya* doğru götürmekte olduğu fikir ve iddiası *Hrozný'nin* marifeti değildir. Bu nazariye çok eski ve daima mevcut bir mevzudur. *Hrozný'deki* yenilik araya *Filoloji* katmasıdır. Mademki *Sümer, Akat, Asur* dili, *Hurri-Mittani* dilleri okunmuştur, *Hititçe* sökülüştür, neden *Filolojileri* yapılmasın?

Sümerler yazılarında *Araliden* geldik *Kaphuzi* den geçtik derlerse, bu sözlerden *Aral, Ural, Kafkas* mânalarını çıkarımadan evvel *Poterie*, yani çanak çömlek, kafa tasları, madeni edevat, hepsinin oluş ve istilleri nazarı itibara alınmıştır. Önasya'nın eski yazılarını en iyi okuyan bu müelliftir. Bunu herkes kabul eder, fakat bu deşifrajdan çıkan neticelere itiraz vaki olmaktadır. Sebebi ırkcılıktan başka bir şey değildir.

Aşağı ve yukarı Mezopotamya'da *Telhalaf, Arpaçya, Elubeyid*, sonra *Cemdet Nasr, Uruk, Kiş* medeniyetleri, yukarı Mezopotamya'da *Mâri* medeniyeti, burada çıkarılan seramik ve sair eşya ile mezar muhteviyatı aralarında kronoloji dereceleri takip eden bir gelişme münasebetleri vardır. Bu inkişaf aynı mayadan olup basitten mürekkebe, sadelikten fantaziye varmaktadır. Bu temayülleri takip edilirken daima kuzey, kuzey-doğuya gidilir. Hattâ enkaz arasında çanak, küp içersinde hububat elde edilmiştir ki botanik bakımından *Orta Asyadan* gelmiş olmaları iktiza eder.

Mezopotamya medeniyetini kuran halk *Orta Asya'dan*, *Hazer denizi* etrafından gelmişlerdir. Bütün Mezopotamya halkının hepsi ve *Doğu Akdeniz* milletleri, *Sümer, Akat* halkı, bütün *Samiler* bu yoldan gelen *Asyalılardır*. Ama bu hesap (5—6) bin yıl içerisinde devran eder, daha evvelsi, *Önasyanın* maden devrinden yukarıya bahis meyzu değildir, *Hrozný* oralara karışmıyor. Müellifin gözü muahhar medeniyet düğümünde, onu çözmekle meşguldür. Kitabını bu kronoloji üzerine kurmuş, onu bu bakımdan okumak lâzımdır. Böyle yapılmazsa anlaşmazlık derhal baş gösterir.

Hrozný'ye göre bundan 6000 yıl evvel *Doğu Anadolu'da* bir *Kas* milleti zuhur etti. *Kas'lar* *Kaspi* bölgesinden geldiler. Bu *Kas* adı yer değiştirdikçe ve zaman geçtikçe *Kaş, Kış, Kuş* olmuştur. Bu değişikliğin *deutsch, tederes, tudesque, teuton* cermen kavminin adında görülen ve zaman ve mekânın tesiriyle vücuda gelen değişikliklerden farkı yoktur. *Kas* köktür, *Kaspi* deki *pi* son ektir ve cemi edatıdır. *Kafkas* adı da eski *Anadolu* kavmi olan *Kas-Ka* adı, eski *Hitit* şehri *Kuss-ar* adı buradan gelir. *Kiş* *Sümer* şehri dahi adını bu kaynaktan almıştır. *Anadolu'da* ve *Kafkas'larda* yer ve millet adı olmak üzere hakikaten *Kars, Kaz-Ova, Kastamoni* diyebileğimiz yerler vardır. *Gürcistan'a* *Kartova* *kartveli* denildiği malûmumuzdur. *Kapadokya'nın* aslı *Kat-Padokya* olduğu dahi meçhulümüz değildir. Hülâsa nasıl *Türk, Lâtin, Germen..* diye milletler hasıl oldu ise, bundan 6000 yıl evvelinde de *Kas* adlı bir kavim, *Orta Asyadan*, *Hazer* ve *Kafkas* maverasından *Mezopotamya'ya* geldiler. *Suriye* ve *Filistine* vardılar. Hattâ *Mısır*a ve *Habeşistan'a* geçtiler. *Habeşteki* *Kuş* ırkı da bunlardandır. *Sümer, Akat, Sam-Ham, İbber, Hitit..* sözleri menşe ayrılığını göstermez, dillerindeki farklar da onun gibidir, zaman ve kaynaşmalardan mütevellittir.

Hülâsa *Önasya*, *Hazer* civarından ve *Kafkas* maverasından gelen, ziraat ve maddenciliği henüz iptidai bir halde elde etmiş olan insanlar tarafından medenileştirildi. Ve, *Seramik, Antropoloji* ve dil hususiyetlerine bakılırsa bunların birinci vatanları *Türkistan* veya *Kırgız memleketleri* olması iktiza eder. Gelenekler, masallar da

bunu göstermekte olup Tevrat'ta dahi *Babil* halkının pek kuzeyden gelmiş olduğuna dair işaret vardır.

Hrozný Hititlere Hint - Avrupa kavmi diyorsa da, onları yine aynı yoldan getiriyor, Avrupa'dan geldiklerini hiç kabul etmiyor. Hint - Avrupalı oluşları da bir takım mahdut isimlerden, bazı eşya ve köklerde görülen lisanî karinelere çıkarılmaktadır ki, bu yakınlıkların yüz misli Hint - Avrupa eski dilleriyle Türkçe arasında pek esaslı bir surette görülür. Meselâ *yardımcı fül birliği, tasrif ekleri birliği, zamir esasları, isim işaretleri, sayı adları..* Hint - Avrupa ve Ural - Altay dillerini birbirine yaklaştırmaktadır.

Hrozný'ye karşı yapılan itirazlar onun aynı zamanda *Filolog* olmasından dolayı ise, bunun sebebi muterizlerin doğu dillerinde vukufsuz olmalarından münbais olsa gerektir.

Hrozný Hititlere Türk'dürler diyemez. Doğrudan doğruya böyle bir *ad meselesi* ile, bundan 4000 sene evvel için, yani ortada bugünkü ırkların dedeleri olan *Grek, Lâtin, Got* adlarının dahi mevcut olmadığı bir zaman için, bir ad meselesi ile sempatiye kapılmış olur. Böyle bir şeye hacet yoktur, bu elkap ve tesmiyeler çok değişmeye maruzdurlar. *Yakut*'ların Türk olduğunu adlarından mı anlıyoruz?

Hrozný'ye, Turan dillerine bizim kadar vakıf olmalıydı dahi diyemeyiz. Hititce *ezzani* de Almanca *essen* yani *yemek*, Hititce *kuteni* de Lâtincede *equa* benzerliği varsa, Türkçede *Aş-yemek, Akın-akmak* tır. Türkçe tasrif ekleri Lâtincede karşısında, *erim-ero, ersin-eris, er-erit, ermiz-eriz-erimus, eriz-eritis, er-erunt*, ve daha sair bin türlü müşabehetler şayanı hayrettir. Fakat bunları yapmak ve göstermek ve *Hrozný* lere yardım etmek bizim vazifemizdir.

Hrozný kitabında bir harita yapmıştır. Bu haritaya bakılacak olursa yeryüzünde bütün medeniyetler *Türkistan*'dan çıkıyor. Hint, Çin, *Mohan codaro, Harappa* medeniyetleri, *Girit medeniyeti*, Anadolu yoluyla Ortaasyalıdır, *Ertrükskleri* Yunanlıları söylemeğe hacet yok. Mısır medeniyeti de müstakil medeniyet şeklini sonradan almıştır.

Fakat bu büyük nazariyenin en tutar

yeri *Önasya'nın eski tarihindedir*. Bunun sonradan Yunan ve Avrupa medeniyetine olan yaratıcı tesirleri meydandadır. İstihracatın sağlam yerleri çoktur. Zaif noktaları da daima olacaktır. Çünkü Protohistorya, meselâ, XVIII inci yüz yılın tarihi gibi olabilir mi? İnsanlık bu merteye gerilere bakabilmeğe muktedir değildir.

İhtiyar bilgin ve Çek Akademi Reisi mesleğinin nizami haddini doldurmuş ve bu güne kadar edindiği malûmattan bir sistem kurmak istemiştir.

Her bilgi ve meslek adamı, uzun bir mesaiden sonra kazancını bir nazariye ve bir sisteme bağlamak ister. O da onu yapmıştır. Tarihe hayal girmez, fakat tahayyülün büyük yeri vardır. Her bilgi eseri her vakit herkesin hoşuna gitmez. Giderse ancak dokuzuncu senfoni olur ki rivayete göre onuda yirmi sene kimse dinlemek istememiştir.

Aryahlr ve Turanlılar birbirinin ucu da olabilir, kökü de.

Aradaki bağılıklar o kadar aşikârdır ki Türklerin Mogollardan tomurcuklanmış değil, Mogolların gelip Türkler'e bulaştığı daha çok şayanı kabuldür.

Hrozný'de bazı Filoloji yaklaşırmaları vardır ki *Türk* adının izahı için ortaya sürülen nazariyeler arasında yer tutmağa lâyıktır. Bu ad, aslen *Tüccar, nakliyecisi, kervancı* gibi mânâyı ifade eder gibi gözüktür. *Sümer ve Akat* kervanları, yahut seyyar pazarları ve ticareti yapanlar *Sümercede Tamgar* adını taşırlardı. Bu kelime yine aynı mânada *Asur* diline *Tuggar* diye geçmiştir. *Hrozný* bir şey demiyorsa da Arabcadaki *tüccar* da bu sözün devamı olacaktır. Müellif mukayeseler yaparken birden İslavcaya atlamış ve Çek dilinde *trht* olduğunu, ve *trieste* şehrinin de İslavca *pazarıyeri* olduğunu yazmıştır. İslavlar büyük ticaret yollarına *Trakt* diyorlar, bilhassa eski *Çarçin*'den *Türkistan*'a uzanan ve şimdi Sibiryatta hattının takibettiği büyük tarihi yola bu adın verildiği coğrafya kitaplarında vardır. *Tarik, traho, trade, train, tractus* gibi uzun bir familyanın müşterek kökü *Walde-Pokorny'nin* Hint-Avrupa dilleri iştikak lugatında *Tragh* şeklinde gösterilmiştir. Gene bu kitapta mânası *sürüp götürmek, çekmek, iz, yol* demek olup kıyas ve tevsî yo-

luyla *katar*, *mesajeri*, *kervan*, *ticaret*, *tüccar* olmuştur. Bu gün Faransızcadan *troc-mübadele-troquer* vardır ki, nereden çıktığı meçhuldür.

Şimdi Türklerin ve tatarların Asya ile Avrupa arasında transit yaptıklarını herkes bilir, *ipek yollarını* her tarihçi hatırlar. Onların kervanları at ve deve ile dünyayı dolaşırdı. Osmanlı devrinde *posta tatarı* bu sanatın mümessili idi. Dört nala giden, İstanbul'dan Bağdat'a bir haftada varan bu süvarileri henüz unutmamak. En uzun yolların mesajeri, yani *emanetcilik* işlerini mültezim olarak deruhte ederler, tehlike nedir, yorgunluk nedir bilmezlerdi. İngilizler, Avusturalya'yı işgal ettikleri zaman demiryolları yoktu. Bu büyük yarım adanın geniş sahralarını kervan ile idareye kalktıkları zaman oraya bu işin mütehasısı olarak Türk kervancı götürdüler. Bu sanat İran, eski Roma ve Yunan devirlerinde Çin'de ve şimdiki Rus topraklarında yine Türklerin elinde idi. Kervancıların kendi hesaplarına ticaret yaptıklarına da şüphe yoktur. *Türk* adı bu mânada ırkımıza pek eski devirlerdenberi alem olmuştur sanıyoruz. Bu adı kendi kendimize mi koyduk, yoksa onu bize verdiler mi?

Herhalde bu gibi meselelerde ihtiyatlı olmak lâzımdır. İsrar etmek doğru değildir. Fakat *Türk* adının yanında bir de *Türkmen* vardır ki *ticaret adamı*; *kervan adamı* gibi alınabilir. Şimdiye kadar yapılan izahlar bu adın *miğfer-tolga*; *Çogolgan-török*; *kudretli*; *halk*; *insan*, *peuple* demek olduğuna dair muhtelif izah ve tefsirler ortaya konulmuştur. Bilhassa Macarlar *Nemet*; *Vamberg*; *Muncasci*; *Bang*; *Radloff*; *Müller*; kimisi Uygur lügatlarından; kimisi Çince den deliller getirdiler. Bu ispat ve delillere göre *Türk* adı sadece ve yalnız bir altay kelimesidir. Bu gibi tahlillerde ısrar doğru değildir. Hepsini ancak bir düşünceyi ifadesidir.

Hrozný Mezopotomya ve doğu Anadolu'yu 5-6 bin yıldanberi daimî göçler ile iskânlandıran doğuluların en eskisi değil de en medenî olanı *Kas*'lardır. Bunların Orta Asya'dan gelmiş olduklarını söylerken kâh Türkistan, kâh Kırgızistan'dan bahsetmekte ve bu akınların sebebini bozkırlardaki tedrici kuruma hâdisesine, yani coğrafya sebeplerine bağla-

maktadır. Bu nazariye çoktan kurulmuş olup taraftarları Türk ve Kırgız memleketlerindeki toprak bilgisine dayanmaktadır; ve buna ilâveten şu tarihi hakikati öne sürmektedir ki bu eski göçler Avrupa'ya ve Önasya'ya doğru daha sonraki devirlerde de hiç durmamıştır.

Kırgızlık diye, *Balkaş gölü* ile *Aral gölü* ve *Kaspi denizi* arasında, alt tarafı Türkistan olan çok geniş araziye denir. Bu kıta üzerinde *Orenburg*, *Arkin*, *Todurgay*, *Akomlinsk*, *Semipalatinsk*, *Semirgacemsk* gibi 5-6 tane büyük Rus vilâyetleri bulunur. Kıtanın yukarı kısmına *Orta Kırgız memleketi* denir ki doğudan batıya *Irtiş*, *İşim*, *Tobul* sularının bütün ayaklarıyla sulanmış ve her tarafı küçük göllerle, bataklıklarla doludur.

Bu bölgenin altındaki *Küçük Kırgızistan* denilen bölgede dahi epeyce mümbit yerler vardır. En büyüğü Sarı Su adını alan dereleri, 5-6 yüz metrelik, bazan daha alçak dağlardan fasıllı bir surette akmakta olup hepsi kumlar arasında kaybolurlar. *Todurgay* suyu da bir sıra bataklık ve ufak göllerden ibarettir.

Büyük kırgızlık en güneyde alt tarafı Türkistan olan hakikaten kuru sahadır ki; batı tarafına *Bedbaht-Dala-Açlık çölü* adını verirler. Doğuda, *Balkaş gölü* ciheti mümbittir.

Türkistan'ın çöl kısmı; büyük kırgız ülkesinden *Çuv* adı verilen zayıf; uzun bir çay ile ayrılmış olup doğudan batıya pek büyük çorak sahalardan mürekkeptir. *Balkaş gölü*nün altında *Kudurgan Kum*; onun batısında *Mudyof Kum*; daha batıda büyük *Kızıl Kum* onu takibeden ve *Kaspi* denizine kadar uzanan *Kara Kum* sahaları vardır. Hepsinin doğudan batıya doğru vusatları 2000 kilometre kadardır. *Kızıl Kumun* sağ hududu; onu boydan boya kesen *Siriderya* nehri; sol hududu *Ümmüderya* nehridir. İki nehir arası; *Kızıl Kumun* eni 500 kilometre kadardır. En batıda olan *Kara Kum*; *Ümmüderya* ile Horasan dağları ve *Kaspi* arasında pek vasi bir çöl olup; güney parçasında *Merv vahası* vardır. Üçyüz kilometre kadar boyu olan *Mergap* suyu Türkistan dağlarından gelir. bu vahada dağılır ve kaybolur. Türkistan demiryolu bu vahadan geçmek üzere çölü bir yandan öbür yana keser. Bu 5-6

çölün toprağı sulanabilse ziraata elverişlidir. Türkistanın kuraklıktan muztarip olan bir kısmında, bu çöllerde, kervanlar hiç durmadan işlediler: Avrupa ile Asya arasında eskiden başka yol yok idi. Türk ve Kırgız ellerinin jeolojik devirlerin sonlarına doğru büyük; Aral, Balkaş, Kaspi, göl ve denizlerini içine alan bir iç deniz; *Turan Denizi* olduğu ilmen sabittir. *Turan Denizi* son *Glaciation* yadigârıdır. En yeni fakat en önce kuruyan bir denizdir. Çünkü devam ve bakasını temin edecek seller ve cumudiye suları *İrtiş*, *Ob*, *Yenisey* başka tarafa akmakta; çöl tarafında ise zayıf sular bulunmaktadır. *Sirderya*, *Ümmüderya* kenarları müstesna olmak üzere aşağı Türkistan'da her taraf çorak; fakat nerede sulama yapılabilmiş ise derhal mahsul vermiştir. Arızasız gelen kuzey rüzgârlarının yaladığı, kuruttuğu bu *Turan iç denizi* birinci ziraat ve hayvancılık yeri idi. Kurudukça sakinleri başka yerlere akın ettiler. *Hrozný*'nin haritasında; daha ondan evvel birçok harita ve kitaplarda müelliflerin çizmiş oldukları istikametlerde vukua geldi. Göçleri izah eden bu iklim bilgisi yanında bugün *Arkeoloji*, *Antropoloji*, hattâ *Hrozný* ile beraber *Lengüistik* dahi yer almakta ve *Turan Santirizmasını* kuvvetlendirmektedir. Orta Asya *Turan Kültürü* ile Mezopotamya arasındaki bağları ve Altay iptidai medeniyetiyle umumiyetle Hind - Avrupa medeniyeti arasındaki aslı münasebetleri *W. Coopers* de aynı şekilde aynı yollardan ve mülâhazalardan çıkarır. Alman *Şarkiyat cemiyeti mecmuası* (*Zeitschrift d. deutsch. Morgenländischen Gesellschaft*) 1941 yılı sayısında; *Johannes Friedrich* imzasıyla *Hrozný*'nin eserine bazı itirazlarda bulunuyor. Evvelâ *Çivi yazısı dili* ile Filoloji yapmak ve bundan tarihî neticeler çıkarmak doğru olmaz, diyor. *Turan akınları için ben anlamam, benim işim değil...* diyor. *Sümerin Mısr*, medeniyetine tesirini istihfaf ediyor. *Eski Hint yazısı* ile *Hitit yazısı* arasındaki münasebetlere inanmıyor. *Girit yazısı* hakkında ileri varmış, bunun deşifresi daha olmadı, olmuş gibi göstermek doğru değildir, diyor.

Fakat neden?

Bir şeyi reddetmek için de söz söylemek; döküman ve mantık aramak onları

izhar etmek icabeder. Yalnız inanmamak kâfi gelmez. *Hrozný* her iddiasında bir kulp bulmaktadır. Almanya'da şimdije kadar böyle bir kitap daha çıkmamış; bunu söyleyen yine bu muteriz *Friedrich* dir. Çok lüzumlu bulduğu bu eserin karanlık yerlerini aydınlatacak bir şey söylemiyor. Her halde daha iyisini istikbale bırakmak icabeder. Bizce büyük Profesöre şükran ve minnettarlıktan başka gösterilecek bir şey yoktur.

1900 de Nevyork tabii tarih müzesi direktörü *Osborn*; yukarı Asya ve Avrupa'da bütün hayvan ve insan Favnası Orta Asya'dan çıkmıştır diye oturduğu yerde; deduktif olarak bir nazariye meydana attı. Buna itiraz etmek şöyle dursun Amerikalılar pek büyük fedakârlıklar yaparak kırk kişilik bir fen heyeti gönderdiler. Büyük âlim ne dedi ise hepsi çıktı. Bu fenni kehanetin mahsulü, *Gobi'den* elde edilen ve Amerika müzelerini süsleyen rekolte 9900 memeli hayvan iskeleti 11,666 yerde sürünen ve kurbağa sınıfı iskeletleri, 10,000 balık iskeleti olup bu meydana *Pleistosen*'in son devrinden sonraki iptidai insanların bir kısmı, *Mustiye* sanatı asarından başka mağaralarda ok, hayvan semeri, demir sanatının yol aldığını gösteren edevat, *petroglif*'ler, deve, sığır, keçi resimleri, iptidai kumaş parçaları bulundu. *Gobi* nin kurumuş bir deniz olduğunu (*Huntington nazariyesi*) ispat eden ve bu denizin meydana çıkan vahalarında, adalarında, bataklıklarında *Göl Evleri* hayatının pek kesif olduğunu bildiren döküman ve malûmat tedrisata geçmiş oldu.

Bunun gibi, meselâ, bugünkü *Merv* vahası gibi daha bir çoklarının neler sakladığını elbette en yakın zamanda buraya yazmak nasip olacaktır. *Anav* kazılarının verdiği neticeler de malûmumuzdur.

Prof. Dr. Saım A. DİLEMRE

Eski Anadolu (Altanatolien)

Yazan: H. Th. Bossert, basıldığı yer ve yıl Berlin, 1942. kroki: 24. resim 1218.

Eski çağda Anadolu toprakları üzerinde yaşamış, gelişmiş, çiçeklenerek muhtelif istikametlere tesirlerini göstermiş

olan fikir, sanat mahsulü eserleri bütün teferruatı ile tetkik ve izah eden tam bir eser henüz çıkmamıştır. Diğer bir ifade ile, Anadolu'nun eski çağını aydınlatan tam bir tarih kitabı henüz yazılmamıştır. Bu yolda ilk esaslı deneme A. Götze tarafından yapılmış ve bu değerli bilim adamının araştırmalarının neticesi 1933 senesinde «Küçükasya'nın kültür tarihi» adını taşıyan bir eser halinde yayımlanmıştır. O zaman için en esaslı bir müracaat kitabı vazifesini gören bu eser zamanla ve tetkikatın ilerlemesi neticesi olarak ilk ehemmiyetini kaybetmiş ve birçok hallerde ihtiyacı karşılayamaz bir duruma girmişti. Bunun gibi Anadolu'nun en eski çağlarından başlayarak İsa'dan önce beşinci yüz yıla kadar olan devrin kültür tarihini toplu olarak tetkik eden ikinci eser de İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Profesörü H. Th. Bossert tarafından yayımlanmış bulunmaktadır. Çağdaş devrin bilim dünyasını ilgilendiren en mühim bilim meselelerinin düğümleri Anadolu toprakları üzerinde toplanmış olmasına rağmen bu düğümlerin çözülmesini sağlayacak gereği kadar bol ve esaslı araştırmalar maalesef henüz yapılamamıştır. Muhtelif milletlere mensup kurumlar tarafından Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan araştırmalar eski çağdaki Anadolu'nun tarihini toplu ve gediksiz olarak ortaya koymak imkânlarını vermekten çok uzak kalmaktadır. Bu yüzden, üzerinde oturduğumuz topraklarda gelişmiş ve muhtelif zümrelere ayrılan kültürler arasında mevcut olması lâzımgelen bağların kurulması henüz kabil olamamakta ve şimdiye kadar yapılan araştırmalar neticesinde her bir zümreye ait olmak üzere müstakil muhtelif kaynaklar meydana gelmiş bulunmaktadır. Profesör Bossert bütün bu kaynakları bir araya toplayan eserinde bütün kültür devirlerine ayrı temas etmekte ve bu suretle ileride Anadolu'nun eski çağdaki tarihini etraflı olarak yazacak olanlar için ikinci bir el kitabı meydana getirmiş bulunmaktadır.

Eser, Anadolu'nun coğrafi vaziyetine göre başlıca üç kısma ayrılmıştır. Evvelâ Batı Anadolu toprakları üzerindeki malûm kültür merkezleri tetkik edildikten sonra Orta Anadolu'ya geçilmekte ve buradan da Doğu Anadolu'ya atılarak orada inkişaf

etmiş olan kültürler üzerinde durulmaktadır. Kitabın sonunda her kısma ait her nevi zengin arkeolojik resimler, âbidelerin bulunduğu yerleri gösteren krokiler bulunmaktadır.

Anadolu'nun batı kısmının en eski tarihi kaynaklarını araştırırken herşeyden evvel karşımıza Etrüsk meselesi çıkmaktadır. Etrüsklerin İtalya'ya nereden geçtikleri bugün halâ münakaşa edilmektedir. Profesör Bossert de, Eti kaynaklarının Etrüsklerden hiç bahsetmemiş, Etrüsklere ait arkeolojik vesikaların bulunmamış olmasını ele alarak bu hususta bir az tereddüd gösterdikten sonra Etrüsklerin Misya-Lidya hudutları üzerinde oturmuş olmaları lâzım geldiğini kaydetmektedir. Son araştırmalara göre Etrüsklerin İtalya'ya Anadolu'dan geçtikleri muhtakkak olduğu gibi Etrüsk dili ile Türk dilleri arasında esaslı bir bağın mevcut olduğu da son senelerde yapılan dil mukayeselerine dayanarak kabul edilmektedir. Bu husus her ne kadar eserde işaret edilmiş ise de, bizim için çok ehemmiyetli olan bu mesele üzerinde, her nedense fazla durulmamaktadır.

Anadolu ile Ege dünyası arasında münasebet mevcut olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu keyfiyet, Miken mezarlarında çıkan vazoların Orta Anadolu yapısı olması ile tekit edilmektedir. Miken devrinin daha sonraki çağlarında Anadolu ile Ege arasındaki münasebetler daha canlı bir şekil almaktadır. Eti hiyeroglif yazıları ve bu yazılar ile yazılmış olan dilin Girit hiyeroglifleri ve dili ile alâkası olduğu birçok araştırmacılar tarafından tesbit edilmiş olduğu gibi Eti din telekkileri ile Girit'in din telekkileri arasında bir bağ mevcut olduğu da meydana konmuştur.

Batı Anadolu'nun belli başlı kültür ve kazı merkezlerinde dolaşırken Trova üzerinde bilhassa durulmakta ve burada yapılan son kazılar ile elde edilen neticeler ortaya konmaktadır. Bu neticeye göre Trovada dokuz arkeolojik tabaka vardır. Bunlardan son ikisi Roma ve Yunan çağlarına ait tarihi devirleri temsil ettiği halde geri kalan yedi tabaka tarihten önceki çağlara ait bulunmaktadır. Bunlardan I-V tabakaları hakkında kısa malûmat verile-

rek bunların bariz hususiyetleri belirtildikten sonra tipik bir Miken kalesi olan ve Homer Trovası adı ile anılan VI inci tabaka hakkında da kısa bilgi verilmektedir. Bu altıncı tabakanın 1200 yıllarında tahribinden sonra Trovanın tarihinde, ikinci tabakada olduğu gibi, bir gerileme devri kendini göstermektedir. VII nei tabakanın yıkılması ise İsa'dan önce sekizinci asırda vukua gelen Kimer baskını ile alâkadâr gösterilmektedir.

Trova kültürü ile alâkadâr, fakat buradan oldukça uzakta diğer bir kültür merkezi de Midilli adasındaki Termi'de bulunmuştur. Burası İsa'dan önceki 3000 yıllarını dolduran beş tabakayı ihtiva etmektedir. Bundan sonra gene Batı Anadolu'nun daha sonraki çağlarda mühim merkezlerinden olan Lidya hakkında kısa ve toplu bilgi verilmektedir. Eti kaynaklarının bu mintakayı Assuva adı ile andıkları işaret edildikten sonra Etilerin Lidya sahasında vaki olan tesirlerine de temas edilmektedir.

Orta Anadolu yüksek yaylasına geçince buradaki belli başlı kazı merkezlerini teşkileden Eti Yokuşu ve Alaca Höyük buluntuları anlatılmakta, bilhassa Alaca Höyüğün Sinop-Tarsus yolu üzerinde bulunmasından dolayı ticaret bakımından son derece mühim bir mevki olduğu, Batı Anadolu'da Trova'nın siyasi ve iktisadi durumu ne ise Orta Anadolu'da İsa'dan önce 3000 yıllarında Alaca'nın aynı durumda olduğu belirtilmektedir. Bu çağlarda Orta Anadolu'da Alaca Höyüğü gölgede bırakacak derecede mühim merkezler bulunduğu muhakkaktır. Bu keyfiyet de Bossert tarafından belirtildikten sonra bugün malûm olan ve Alaca'dan sonra gelen tali buluntu yerleri de zikredilmektedir. Bundan sonra Anadolu'nun en eski tarihi hakkındaki yazılı vesikalara geçilmekte ve Akat kralı Naram-Sin'in bu mintakalara yaptığı sefere de temas edilerek kendisine karşı teşekkül eden Zipani, Pamba, Huvaruvaş itihadından da bahsedilmektedir. Bu arada son araştırmaların verdiği bilgiye dayanarak Eski Eti devleti hakkında toplu malûmat verilmektedir. Etilerin Anadolu'ya nereden geldiklerine dair ileri atılan fikirlerde ayrılık vardır. Bazı bilim adamlarının Etilerin Boğazlar yolu ile Avrupalardan

geldiklerini iddia etmelerine mukabil daha kuvvetli esaslara dayanan diğer bir kısım bilim adamları ise Kafkaslar yolu ile doğudan geldiklerini söylerler. Bossert bu iki fikirden hangisinin daha doğru olması lâzım geldiği hakkında hemen hiç bir şey söylemez, meseleyi açık bırakmaktadır.

Eski Eti devleti kurulmadan önce Anadolu'da birbirlerine bağlı olmayan muhtelif küçük beylikler yaşamakta idi. İlk Eti hâkanları olarak gösterilen Pithana ve Anitta da evvelce böyle küçük bir beyliğin başında idiler. Mevcut olan bu ittihatlıktan istifade eden Asur tüccarları Anadolu'nun ortalarına kadar sokulmuşlar ve bakır, gümüş, demir cevherlerinden istifade etmek maksadı ile yer yer merkezler kurmuşlar ve hariçten kumaş, kalay getirerek ticarete başlamışlardı. Son araştırmalara göre bu tüccarlar üç nesil boyunca ticaretlerine devam etmişler ve bu arada ticarete ait pek çok yazılı vesikalar bırakmışlardır. Asur dilinde yazılmış olan bu vesikalarda Hurri ve daha ziyade Proto Eti şahıs ve yer adları da bulunmaktadır. Bu son delillere dayanarak Anadolu'nun asıl halkını Proto Etilerin teşkil ettikleri fikri müdaafa edilmektedir. Mevcut olan küçük beylikleri birleştirerek tek kuvvetli bir devlet kurma işine ilk defa Anitta başlamış ve ondan sonra gelen Birinci Tuthalya zamanında kuvvetli bir devletin varlığı artık kendini hissettirmiştir. Gene eski devlet hâkanlarından olan Birinci Tabarna, Birinci Hatuşili ve Birinci Murşil zamanında memleketin sınırları denizlere dayanmış ve Suriye, hattâ ta Babil üzerine kadar seferler yapılmıştır. Profesör Bossert tarafından verilen malûmata göre Eski Eti devletinin başında tam yirmi hâkan bulunmuştur. Fakat bunların çoğunu karışıklık devrinde birbirlerini kısa ara ile sık sık takip eden küçük beyler teşkil etmekte olduğuna hiç şüphe yoktur. Bunların zaman hesabı bakımından durumlarını tesbit etmek için üç esaslı kaynak gösterilmektedir: 1- İlk hâkanlar olan Pithana ve Anitta adlarının Kapadokya tabletlerinde zikredilmiş olması. 2- Son tetkiklere göre İsa'dan önce 1600 yıllarında vukua geldiği kabul edilen Babil'in Birinci Murşil tarafından istilâsı. 3- Tevratın verdiği bilgiye göre Birinci Babil hanedanının kurucu kralı olan Hamu-

rabi ile çağdaş olarak gösterilen puta tapanlar kıralı Tideal adında birinin varlığına inanmak lâzım gelmektedir. Bunun da Eti hâkânı Birinci Tuthalya olması ihtimali çok kuvvetlidir,

Eski devlet ile yeni devlet arasında ne gibi bir münasebet mevcut olduğu keyfiyeti esaslı olarak ele alınmadan doğrudan doğruya yeni Eti devletinden bahsedilmektedir. Bu yeni devri karakterize eden pek çok hadise ve bir hayli yekûn tutan seferler bir tarafa bırakılarak sadece bu devir kültürüne tesir etmiş olan âmiller kısaca ele alınmaktadır. Filhakika yeni devlet çağının en mühim simalarından olan Eti büyük hâkânı Şuppiluliuma tarafından başarılan Surye ve kuzey Mezopotamyanın istilâsından sonra civardaki halk ve kültürler ile daha sıkı bir temas imkânı hasıl olmuştur. Bunların da başlıcalarını, Mısırlılar, Mezopotamyalılar yanında Hurri'ler teşkil etmekte idi. Eti içtimai hayatının bütün sahasına tanrıları, dili ve şahıs adları ile giren Hurri tesirinin ne zaman ve ne vesile ile başlamış olduğunu tesbit etmek keyfiyetinin, eski Eti devletini yeni Eti devletine bağlayan ve takriben iki asır devam eden karanlık çağın bu kültür teması için bir başlangıç olması bakımından, çok önemi olduğu halde Profesör Bossert bu hususta esaslı hiç bir şey vermemektedir. Yeni Eti devleti çağına ait kültür eserlerinden bahsederken son araştırmalara dayanarak ortaya yeni bir fikir atılmaktadır. Bu fikrin, şimdiki kadar yazılmış olan Eti tarihini yeni baştan tetkik zarureti meydana çıkaran mevcut bazı âmillere kuvvet vermesi bakımından, çok önemi vardır. Bundan dolayı eserin bu kısmının tercümesini aynan buraya alıyorum; sayfa 45-46: « Araştırmaların bugünkü durumuna göre ben, yeni devletin kütür eserlerini yaratanların hieroglif yazısı dilini kullanmış olan Etiler olduğunu ve yeni devlet zamanındaki çivi yazısında kullanılmış olan Eticeyi, orta çağdaki Latince gibi, vaktiyle kült ve edebiyat dili olarak kullanılmış ölü bir dil olarak kabul etmek temayülündeyim.» Bu fikri teyit etmek için de yeni Eti devleti zamanında geniş kitleye, halka hitap eden kayalar üzerine kazılmış ve âbideler üzerine yazılmış olan kitabelerde munhasıran hieroglif dili kullanılmış ol-

ması bir delil olarak gösterilmektedir.

Eserde dikkatı çeken diğer bir nokta da, henüz daha esaslı olarak çözülmemiş olan ve karanlık bir çok noktaları bulunan Eti hieroglif yazısı dili ile İndo-Cermen dilleri gurubuna bağlanan Luvi dili arasında yakın akrabalık izlerinin mevcut olduğu iddiasıdır. (Sayfa 63). Bu iddiada daha ileri gidilerek asıl İndo-Cermen dili olarak kabul edilen Eti hieroglif dilini yazmak için kullanılmış olan Eti hieroglif yazısının sırf bu dili ifade etmek için meydana getirilmiş olduğu ve bu yazının her türlü tesirden uzak kalmış esaslı bir İndo-Cermen yazı sistemini teşkil ettiği fikri müdafaa edilmektedir. Bu görüş tesirile Mezopotamya'dan gelen çivi yazısının bu hieroglif yazısı için bir nevi rakip olduğu fikri de kabul edilmektedir. Buna göre daha sonraki çağlarda, yani İsa'dan önce birinci yüz yıllarda, Önasya kültür âleminde umumî bir muhabere yazısı olarak kullanılan Aramilerin getirmiş oldukları yazı da Eti hieroglif yazısı için ikinci bir rakip vasfını taşımakta olduğu izah edilmektedir. Ekseriyetle Sami dillerin ifadesi için kullanılmış olan Aram harf yazısı aynı zamanda Eti hieroglif dilini yazmak için de kullanılmıştır. Fakat bu gibi hareketler ancak bir tecrübe mahiyetinde kalmakta ve fazla inkişaf göstere-memiş bulunmaktadır.

Doğu Anadolu'ya gelince burada, İsa'dan önce onuncu ve dokuzuncu yüzyıllarda inkişaf eden Urartu kültürü karşımıza çıkmaktadır. Urartu adı tarihte ilk defa İsa'dan önce onüçüncü yüzyılda görünmeğe başlar. Fakat Urartu devletinin asıl teşekkül ve inkişaf devresi, küçük beyliklerin birleşerek tek bir kuvvet teşkil etmelerinden sonra yani onuncu ve dokuzuncu yüzyıllarda kendini göstermektedir. Asurlar ile devam eden şiddetli muharebeler bir müddet için Urartu devleti lehine inkişaf etmiş ve İsa'dan önce 810-730 yılları arasına tesadüf eden bu devre Doğu Anadolu'nun en eski parlak devrini yaşatmıştır. Bu devreyi karakterize eden yazılı ve arkeolojik vesikalar çoktur. Bu yazılı vesikalar ya Urartu'lıların kendi dillerinde veya Asur dilinde yazılmıştır. Bu hususta Etilerde olduğu gibi iki türlü yazı kullanılmıştır. Biri, Eti hieroglif yazısının temadisi

olması lâzımgelen yazı, diğeri de Asurlardan alınan çivi yazısıdır. Hiyeroglif ile yazılan kitabelerin miktarı pek az olduğuna göre bu yazı Urartu'lular arasında da çok yayılmamış olsa gerektir. Urartu'luların dili, son senelerde Türk dilleri ile mukayesesi yapılan, Hurri dili ile yakın akrabadır. Bu husus Profesör Bossert tarafından da belirtilmektedir. Doğu Anadolu'nun bu parlak devrindeki inkişaf bilhassa madencilik sahasında kendini göstermiş ve buradan çıkan maden eserleri Önasya'nın hemen bütün mintakalarına yayılmıştır. Fakat bu parlak devir çok devam etmemiştir. İsa'dan önce sekizinci yüz yılda kendini gösteren ve Kafkaslar yolu ile doğudan gelen Kimer baskınlarına yedinci yüz yıldaki İskitlerin istilâ hareketleri de katılmış olduğundan bu baskılar altında Urartu devleti varlığını idame ettirememiştir.

Dr. Mustafa Selçuk AR
İlmi Yardımcı

Rusyanın siyasi ve diplomatik tarihi — (*Political and diplomatic History of Russia.*) Georg Vernadsky, With maps. London, William and Norgate Ltd. 1937, s. 499.

Rusya tarihine ait şimdiye kadar küçük ve büyük hacimde olmak üzere birçok eser çıkmıştır. Bunların başında, artık klâsik bir mahiyet almış olan, N. M. Karamzin'in Rus devleti tarihi (rusça, 12 cilt, St. Petersburg 1816-1827 muhtelif tabırları) ile S. M. Solov'ev'in Eski devirlerdenberi Rusya'nın tarihi (rusça, 29 cilt, Moskova 1851-1879; yeni tabı 6 cilt ve indeksi) adlı eserler bulunduğu gibi; tanınmış rus tarihçilerinden V. O. Kluçevskij'nin sosyolojik esaslara istinat eden Rus tarihi dersleri ile (rusça, 5 cilt, Moskova I-IV, 1916, V. cilt-Petrograd 1921; almanca tercümesi F. Braun und R. V. Walther. 4 Bde Stuttgart-Leipzig-Berlin 1925-26; ingilizcesi: Hogarth, A. History of Russia V. vols, London 1911-1931) S. F. Platonov'un Rus tarihi dersleri (rusça, St. Petersburg 1910; almanca tercümesi: A. Luther und Ebis Meyer, Leipzig 1927; fransızcası: His-

ire de la Russie dès origines à 1918. Paris, 1929) gibi eserleri göstermek icabeder. Alman tarihçilerinden K. Stahl'in Geschichte Russlands (3 vol. Berlin-Leipzig 1923-1935) ile A. Rambaud'un Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à nos jours (Paris, 1918), P. Milioukov. Ch. Seignobos, L. Eisenmann'ların müştereken yazdıkları, Histoire de Russie (3 vol. Paris, 1932-1933) rus tarihinin en tanınmış eserleridir. Rusya'da sovyet rejiminin yerleşmesini müteakip, tarih telâkisi esas itibariyle değişmiş ve tarihî materyalizm prensiplerine göre eserler yazılmağa başlanmıştı: bu sahada esas eser: M. Pokrovskij'nin En eski zamanlardanberi rus tarihi (rusça, Moskova 1924; almancası: A. Ramm tercümesi, Leipzig, 1929) oldu. Şimdiye kadar saydığımız bütün bu eserlerin ana prensibi: Rusya tarihini yalnız Büyük Rus zümresinin (velikorus) bir tarihi gibi telâkiki etmek, ve buna göre rus tarihinin gidişatını tasnif ve tasvir etmek olmuştur. Evvelâ rus devletini teşkil eden şark slavlarının ayrı kabîleleri (en eski rus vekayinamelerine göre) ele alınmakta, sonra İlmen gölü yakınındaki Slovenlerin, Varjag beyi Rjurik'in hâkimiyeti altında (892 de) ilk rus devleti kurdukları söylendikten sonra, Oleg'in Kiev (Kiyef) şehrini zeptedip, Rus devletinin merkezini Orta Dnepr'e, Kiev'e naklettiği yazılmakta idi. Kiev devrini müteakip XII. yüzyıl sonundanberi, bir taraftan knezler (beyler) arasında başgösteren iç mücadele, ve diğer taraftan gittikçe şiddetlenen Türk göçebelerinin (Peçenekler ve Kumanlar) tazyıkı altında Rus ahalsinin kuzey-doğu sahasına yayıldığı, ve Moskova nehri havzasında gittikçe kalabalık bir kitlenin teşekkülü anlatılıyor; bununla evvelâ Vladimir, sonra Moskova knezliğinin yükselişi bildiriliyor. 1237-40 Moğol-Tatar istilâsının Rus tarihindeki tesirleri mümkün merteye silik ve ehemmiyetsizmiş gibi geçildikten sonra Moskova knezliğinin, bilhassa knez Dimitrij'in 1380 de Mirza Mamay'a galebesi belirtiliyor, ve III. İvan'dan itibaren Moskova Büyük Knezliğinden, Moskova devletinin teşekkülünden bahsedilmektedir. Bunu müteakip, III. İvan'dan itibaren Moskova devletinin

Altın Ordu hâkimiyetinden kurtulmasını (1480) müteakip, Moskova'nın komşularını istilâsı safhaları, ve bilhassa IV. İvan'ın (müthiş) fütuhâtı bahsi gelmektedir. Rus yurdundaki karışıklıklardan sonra Romanov'lar sülâlesinin gelmesi (1613) ve Petro'ya kadar olan vaziyet anlatılmaktadır. Petro (Büyük) ile Rus tarihinin yeni bir devri, Avrupalılaşma devri başladığı belirtiliyor ve bunu müteakip, bilhassa II. Katarina (Büyük) zamanı mühim bir yer tutmaktadır. I. Aleksandr zamanına rastlıyan Napoleon'un Rusya seferi, I. Nikola'nın hâkimiyeti, ilk hürriyet hareketleri (Dekabristler) ve Şark meselesi, II. Aleksandr zamanındaki iç ıslâhat ve Rus-Türk harbi (1877-8) ve nihayet II. Nikola zamanında 1905 Rus ihtilâli, meşrutiyet ve ilk Cihan harbi anlatılıyordu. Rus milletinin dışında kalan bütün diğer milletlerin tarihleri, kültürel ve sosyal durumları hakkında ya hiç malûmat verilmemekte, veya bunlar ancak menfi taraftan gösterilmekte idi. Bütün bu klâsik mahiyetteki eserlerde, K. Stahl'inki ve P. Milijukov-Seignobos'larındaki de dahil olmak üzere büyük Rus zümresinin (Velikorusların) teşekkül, kuvvetlenme ve diğer kavimler hesabına büyümeleri-Rusya tarihi olarak gösterilmişti; yani Rusya tarihi esas itibariyle Rus emperyalizminin gelişmesi anlatılmış ve Rusya sınırlarında bulunup, Moskova Rusya'sına girmeyip, sonraları istilâ edilen memleketler bir koloni gibi telâkki edilmiş, ora ahâlisinin tarihi Rusya tarihinin tamamıyla dışında bırakılmıştı. Rus ve yabancı tarihçilerinin bu görüşleri Rusya tarihi inkişafına tamamiyle uymakta ve hâkim Rus zümresinin, Çarlık rejimi devlet adamlarının telâkkilerinin tamamıyla aksettirmekte idi. Bilhassa XIX. yüzyılın sonlarında başlayan bütün gayri Rus (inorodcy) kavimlerin ruslaştırılması siyaseti, Rusya'nın kültür taşıyıcı bir unsuru olarak ancak velikorus (büyük rus) zümresinin kabul edilmesi, Karamzin'den başlayarak, Platonov ve hatta Pokrovski'ye kadar, Rus tarihçiliğinin değişmez bir ana prensibi haline gelmişti; bu tarz tarih telâkkisi bilhassa Rus milliyetçiliği cereyanının kuvvetlenmesine hizmet etmiş; Rus devleti şuurunun kökleşmesine âmil olmuştu. Bu tarih mektebine göre Rusya İmparatorluğu sınırla-

rında yaşayan yüze yakın muhtelif kavimden ancak büyük Rus (velikorus) kavminin tarihi vardı, diğer kavimlerin tarihi Rusya devlet çerçevesine girmekle başlıyordu; yani Rus tarihçiliği, aynı zamanda Çarlık Rusya'nın emperyalist hareketiyle yakından bağlı idi. Bu tarih telâkkisi birden iki cepheden hücumu uğradı: Biri Eurazistler, diğeri Stalin tarafından (arkadaşları Zdanov ve Kirov ile birlikte) ileri sürülen ve 1939 harbinden önceki Sovyet resmî tarih sistemi. Bu iki cereyanın bizi bilhassa yakından alâkadar eden birincisidir; çünkü burada ele aldığımız eser bununla yakından ilgilidir.

1917 de Rusya'da Sovyet rejimi kurulduktan bir müddet sonra, rus tarihçiliği yeni vazifeler karşısında kalmıştı. İlk yıllarda tarihi büsbütün inkâr eden, ve ona ancak «sınıflar mücadelesi» ve «istihsal şekillerinin değişmesiyle cemiyet şekillerinin mütemadiyen nasıl değişmekte olduğunu» araştırmayı esas hedef bilen sovyet tarihçiliği, yıl geçtikçe, tedricen canlanmağa başladı. Bir çok yerli «Cumhuriyetler» meydana getirildikten sonra, muhtelif kavimler kendi tarihlerini yeni esaslara göre araştırmaya başladılar, bu defa rus milleti tarihinden başka, Türkler, Gürcüler Fin kavimleri v. b milletlerin de «tarihleri» olduğu belirmekte gecikmedi. Çarlık rejiminin ana prensiplerini, bilhassa rus emperyalizmi cereyanını kökünden koparıp atmak ister gibi görünen Sovyet hükümeti gayri rus kavimlerin milli kültür cereyanlarına karşı epey müsamahakâr bir siyaset takip etmekte idi. Hele, Rusya «Sovyet Cumhuriyetleri Birliği» olarak ilân edilince-artık eski Rusya'nın kalmadığı zaten Çarlık Rusya'nın esas itibariyle halis bir rus yurdu olmayıp, muhtelif milletlerin vatanı olduğu nazariyesi ortaya kondu. Buna göre Rusya tarihi-yalnız Moskova knezliği ve Çarlığının değil (yani anak Velikorusların değil), bu devlet sınırlarında yaşayan bütün milletlerin de tarihi olması lâzımgeldiği ileri sürüldü, ve buna göre eserler yazılmağa başlandı (Bakınız: Krasnyj archiv-2 (75) 1936 s. 1-7).

Sovyet Rusya'daki tarih alanındaki bu değişikliklerle muvazi olarak, Avrupadaki Rus mültecileri arasında, klâsik rus tarih-

çiliği görüşlerine uymıyan, yeni bir cereyan başgösterdi. Bu harekete Eurazilik (rusçası Evrazijstvo) deniliyor. Bunun esas prensibi şudur: Rusya denince, ne Avrupa ve ne de Asya kastedilir; Rusya, hem Avrupa hem de Asyanın parçalarını teşkil eden bir bütünlüktür; binaenaleyh Rusya tarihi rus milletinin rehberliğinde birleşen bütün diğer kavimlerin tarihinin bir yekûnudur. Bu geniş saha üzerinde aynı devlet sınırları içinde yaşayan kavimler Rusların rehberliği altında öyle bir devlet sistemi kurmalıydılar, ki bu ne bölşevik rejimine ve ne de garp demokrasisine benzesin; bu devletin esasını, rus inkılâbının yaratıcı hem faydalı, bolşevik utopi (hayal) lerinden temizlenmiş umdeler teşkil etmelidir; bu umdeler «Eurasia» kitabının en eski devirlerindenberi zamanımıza kadar gelen gelenekleriyle birleşerek, cihanşumûl bir mahiyeti ve vazifesi olan yeni bir dünya görüşü ve yeni bir kültür meydana gelmelidir. Yani Rusların hâkimiyeti ve rehberliği altında, rus kültürü ve gelenegi, rus inkılâbının ortaya attığı yeni prensipler, yeni hayat telâkkisi-Rusya'da yaşayan diğer kavimler (gelenekleri, kültürleri) birleşerek yeni bir âlem, Eurasia, meydana getirecekler ve dünyaya yeni görüşler, yeni teşkilât, yeni iktisadî prensipler ve yeni sosyal müesseseler vereceklerdir; vaktiyle slavofillerde olduğu gibi, Messianizm (yalnız Rusya'yı değil, bütün dünyayı mesut etmek arzusu) bu sistemde mühim bir rol oynamaktadır. Bu yeni devlet yalnız Rusların değil, bütün diğer kavimlerin de öz devletidir, bu devlet bütün milletlerin müşterek gelenek ve kültürlerinin mahsulü olduğuna göre, Eurasia'nın Rusyadan evvelki devletleri Rusların öz devletleri mahiyetindedir; St. Vladimir veya III. İvan Rusların hükümdarı olduğu gibi, Batu han, Özbek han veya Kazan hanları da Rusların, öz hükümdarıdır; aynı veçhile St. Vladimir ve III. İvan-Özbeklerin, Kazakların, Moğolların öz hükümdarıdır; bu yeni devlette artık Ruslarla diğerleri arasında hiç bir fark olmayacaktır; başka bir sözle, rus kültürü bütün diğer kavimlerin öz kültürü olmalıdır. Eurazistlerin ileri gelenlerinden: Viyana Üniversitesinde profesörlük yapmış olan knez Trubeckoj'dan başka Savickij,

Suvçinskij ve Karsavin'ler de vardı; Trubeckoj ile Savickij 1929 da bu hareketten ayrıldılar; çünkü eurazistlikte bolşevik tesirleri fazlalaşmağa başlamıştı. Bu hareketin üç mecmuası (Eurajiskij Vremennik, 1922 denberi; Eurazijskaja chronika, 1924 denberi; Eurazija 1928 denberi) ve birkaç kitabı vardır (knez Trubeckoj-Doğuya çıkış - rusça 1921, Avrupa ve insanlık, 1932; Eurazilik -rusça, Paris 1926). Beyaz rus mültecilerinin ilmî faaliyetlerinin merkezi olan Prag, Belgrad ve Sofya'da bu hareketin mümessilleri çoktu. Bunlar arasında son zamanlarda bilhassa G. Vernadsky temayüz etmiştir.

Eurazistler yalnız rus tarihine değil, cenubî Rusya'da, İdil boyunda, Sibiry'a da ve Türkistan'da yaşamış olan kavimlerin ve kurulan devletlerin tarihleriyle de yakından alâkadar olmakta, ve bunların rus tarihi içindeki rollerini aydınlatmağa çalışmaktadırlar. Ezcümle Georg Vernadsky'nin Kıpçak-Bizans-Memlûkler münasebetine dair enteresan bir etüd olduğu gibi (Seminar. Kondak. VII.), «Çingis hanın yasası»na dair de bir yazısı vardır (Sem: Kondak. IX.); bu suretle G. Vernadsky türk kavimleri tarihine de büsbütün yabancı değildir; halbuki klâsik tipteki rus tarihçileri bu sahaya tamamen yabancı kalmışlardı. Müellifin, eurazilik görüşü ile tertibedilen Rusya tarihi, evvelâ Amerika'da çıktı (New Haven, 2 inci tabı 1930 Resenziyonu: Waclaw Zarkyn. Kwartalnik Histoirczny XLVIII, 3.) Bu def'a, eser daha işlenmiş bir halde İngiltere'de basıldı. Bu yeni tip rus tarihinin mahiyetini tamamiyle aydınlatılabilmek için evvelâ klâsik tarzda yazılan bir eserin, meselâ S. F. Platonov'un kitabının münderecatını, sonra'da Vernadsky'nin eserinin başlıklarını nakledeceğiz.

Lekcii pe ruskoj istorii Prof. S. F. Platonova. 7 tabı St. Petresburg 1910. 664 SS; Giriş, Rus tarihçiliğine dair bir taslak. Kaynaklara bir bakış. Kısım I: ilk tarihi malûmat. Kiyef Rusyası. Suzdal Vladimir Rusya'sının kolonizasyonu. Tatar hâkimiyetinin beylikler Rusya'sına tesiri Suzdal-Vladimir Rusya'sı beyliğinin iç durumu. Novgorod. Pskov. Litvanya. XVI. yüzyıla kadar Moskova knezliği.

Kısım II: Müthiş İvan zamanı. Kar-

şılıklardan önce Moskova devleti. Moskova devletinde karışıklıklar. Çar Mihail Feodoroviç'in zamanı. Çar Alekséj Mihajloviç'in zamanı. Cenup ve Batı Rusyası tarihinin XVI-XVII. yüzyıllarda esas safhaları. Çar Feodor Alekseeviç zamanı.

Kısım III. İlmin ve Rus cemiyetinin Büyük Petro hakkında telâkkileri. XVII yüzyıl sonunda Moskova Politikasının durumu. Büyük Petro zamanı. Büyük Petro'nun ölümünden Elizaveta'nın tahta çıkışına kadar. Elizaveta Petrovna devri, III. Petro ve 1762 devrimi. Ekaterina II. zamanı. İmparator Pavel I. İmparator Aleksander I. zamanı. İmparator Nikolaj I. zamanı. (daha sonraki eserinde: Aleksander II, Aleksander III ve Nikolaj II. zamanları da konmuştur). Buna mukabil G. Vernadky'nin eserinin münderecati ve bölümleri şunlardır:

Giriş-Geopolitik saha-M. S. dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar batı Eurazia-İstanbul'a ilk Rus hücumundan Svjateslav'ın Karadeniz devletinin sukutuna kadar batı Eurasia-Kief Kağanlığı (The Kievan Kaganate)- Kiyef Kağanlığının parçalanmasından ikinci Kiyef ihtilâline kadar - ikinci Kiyef ihtilâlinde Bizans taraftarı cephenin üstün gelmesine kadar-Bizans taraftarı cephenin galebesinden Kiyef'in Kumanlar tarafından yağma edilmesine kadar-Kumanların Kiyefi yağmalamalarından Moğol istilâsına kadar-Moğol hâkimiyetinde Rusya - Altın Ordu'nun teşekkülünden Orduda'ki ilk ayrılığa kadar-Moğol hâkimiyetinde Rusya - Altın Ordunun altın devri- Altın Ordu'da «Büyük karışıklıklar» ın başlangıcından Vorskla boyundaki meydan muharebesine kadar-Vorskla meydan muharebesinden Kazan ve Kasimov hanlıklarının teşekkülüne kadar-Kazan ve Kasimov hanlıklarının teşekkülünden 1494 Moskova-Litvanya muahedesine kadar- 1494 Moskova- Litvanya muahedесinden Kazan'ın ve Astarhan'ın zaptına kadar-Kazan ve Astarhan'ın zaptından Zapolie mütarekesine kadar-Zapolie mütarekesinden Deulino mütarekesine kadar - Deulino mütarekesinden Perejaslav' Birliğine kadar-Perejaslav' Birliğinden Nerçinsk sulhüne kadar-Nerçinsk sulhünden Kiahta muahedесine kadar-Kiahta muahedесinden Rusya'nın Yedi sene harplerinden çekilişine kadar-

Rusya'nın Yedi sene harplerinden çekilişinden Yaş sulhüne kadar- Yaş sulhundan Viyana kongresine kadar- Viyana kongresinden Paris sulhüne kadar- Paris sulhünden Berlin kongresine kadar-Berlin kongresinden Portsmouth sulhüne kadar- Portsmouth sulhünden Acun savaşına kadar- Acun savaşında Rusya-Acun savaşının sonundan Sovyetler Birliğinin Milletler Cemiyetine girişine (1918-1935) kadar. Görülüyor ki Vernadsky'nin rus tarihini devirlere bölümü Platonov'unkinden tamamiyle başka türdür.

Vernadsky'nin tarihindeki en mühim esas: Eurasia'nın tarihî devirlerde üç def'a bir tek devlet halinde birleşmiş olmasıdır; 1. Mogollar tarafından; 2. Çarlık Rusya'sı zamanında; 3. Sovyetler birliği halinde yeniden teşkilâtlandırılması (s. 7). Vernadsky, Eurasia'da yaşayan kavimlerin hem etnik hem de dil bakımından birbirlerine yakınlıklarını belirtmek isterken, bu baktaki bazı en yeni faraziyeleri ileri sürüyor. Ezcümle: adetleri 80 milyona varan Ruslarla (büyük Ruslar), Sovyetler birliğinin Ukranya'lılardan sonra en büyük etnik grubu olan Türklerin (20 milyon oldukları söylenmektedir), «bio - chemie index»i bakımından, Avrupalı ve Asyalı tiplerin ortasını işgal ettikleri söyleniyor (s. 14). Aynı veçhile, bazı modern dilcilerin «Pan-Eurasia dil birliği» faraziyesini ileri sürdükleri zikredildikten sonra, bu gruba giren dillerin aynı seslerin hem «katı» hem hem de «yumuşak» olması karakteristik vasıfları olduğu kaydediliyor. Netekim rusçadaki bu hususiyet aynen Türk dilinde mevcuttur. Diğer taraftan Eurasia'lı kavimlerin psikolojik temayüllerinin de birbirine çok benzedikleri; Ruslarla Türk kavimlerinin siyasî mantalitelerinin de birçok hususta müşterek olduğu kaydediliyor (s. 15). V. ye göre bütün bunlar-menşe birliği değil, Eurasia sahasının, ikliminin tabiatının ve karşılıklı münasebet şartlarının tesiriyle meydana gelmiştir. Bu husustaki görüşlere dair mütaleamızı sonraya bırakarak, V. nin temas ettiği diğer noktalara geçeceğiz. Müellif Rus devletinin siyasî akidelerinin ve Rus kültürünün en mühim esaslarının Bizans'la münasebetlerin tesiri altında meydana geldiğini kabul ediyor ve bununla Rus kültürünün garbî Avrupa kül-

A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi F : 9

türünden farklı bir istikamet aldığını kaydediyor. Yeni olarak Manihaizm tesirlerinin de görüldüğünü ve bunların bilhassa Rus folklor'unda kendini gösterdiğini ileri sürüyor (s. 19). Bizans'ın tesiriyledir ki, Rusya'da: «Moskova'nın Üçüncü Roma» olduğuna dair siyasi bir ideolojinin teessüsü mümkün olmuştur. Bu ideolojiye göre Moskova Bizans'ın halefi olmalıdır! Moskova Büyük Knezliği'nin-merkeziyetçi bir devlet derecesine yükselmesi V. ye göre Moğol hâkimiyetinin bir neticesidir; Moğol- lar (Çingiz'in kurduğu imparatorluk) ise Çin tesiriyle mükemmel bir devlet teşkilâtı meydana getirdiklerine göre, V. Çin tesirinin bu suretle Rusya'ya kadar geldiğini kabul ediyor. Ayrıca Osmanlı-Türk devlet teşkilâtının XV. yüzyıl ortalarında (Müthiş Ivan zamanında) Moskova'da büyük olduğu söyleniyor (s. 20). Rusya'nın «Avrupalılaşmasında» Büyük Potro'dan önce mühim adımlar atılmış olduğu, B. Petro'nun ise hem siyasi hem de dinî sahada daha radikal tedbirler almak suretiyle bu hareketi büsbütün hızlaştırdığı kabul edilmektedir. Rusya'nın geniş miyasta garp kültür hareketiyle ünsiyet peyda etmesi, Voltaire'in fikirlerinin Rus asıladeleri arasında kök salması ve «franc-mason» teşkilâtının Rusya'ya yayılmasıyla mümkün olmuştur. Nihayet Rus «intelligentsia» (münevverler) sı arasında XIX. yüzyıl sonunda «Marksizm» in yayılması ile Rus inkılâbının esasları hazırlanmıştır.

V. nin eseri başlangıcından zamanımıza kadar Rusya'nın siyasi ve diplomatik tarihi olduğundan, ayrı bahisler gayet umumî olarak ele alınmıştır. Eserinin muhteviyatında şimdiye kadar malûm olmayan her hangi yeni birşey yoktur; zaten Rus tarihinin dış hatları, ayrı vakaları oldukça iyi işlenmiştir. V. nin kitabı; Rus tarihinin tasnifi, devirlere bölümü itibariyle yeni ve enteresandır. Bundan maada -Rusya'nın siyasi teşekkülünde evvelki tarihçilerden farklı görüş sahibidir. Burada V. nin görüşlerini ayrı maddeler halinde tahlil ve tenkit edecek değiliz. Yalnız şu ciheti belirtmek isteriz, ki V. nin «Eurasia'da teşekkül eden muhtelif Türk devletlerini birçok bakımdan «Rusya tarihi çevresine» sokmak istemesi ilmî olmaktan ziyade siyasi maksatlardan mülhem olduğu tesi-

rini yapıyor. Bu hususta kati neticelere varmak için Eurasia'da teşekkül etmiş Türk devletlerinin iç teşkilâtı, sosyal ve ekonomik meseleleriyle kültür problemlerini esaslı bir şekilde işlemek zaruridir. Bu yapılmadıkça V. nin iddiaları hiç bir temele istinat etmiyor demektir. Rus milleti ırk, kültür, din, siyasi an'ane bakımından, bilhassa Türk-İslâm kavimlerinden tamamıyla ayrı bir varlık olduğu halde, V. Türk kavimlerinin Ruslarla birçok müşterek noktalarını bulmağa, ve adeta bu iki zümreyi bir çerçeve içine sokmağa çalışmaktadır. Her halde bu maksatla olacak, ki ne Müthiş Ivan'ın Kazan'ı zaptından sonra Türk-İslâm ahali arasında yaptığı müthiş tahribat, ne de Romanov'ların Türkleri zorla Ruslaştırma siyasetine temas ediliyor V. nin Rusya'yı bir «Eurasia» kültürü mahsulü olarak göstermesi, henüz isbat edilmemiş, veya zorlanmış delillere istinat ettiği gibi, ancak «Velikorus» ların hâkimiyetini haklı göstermeğe elverişlidir. Mamafih V. nin eseri, Rus tarihini başka bir görüşle aydınlatmak bakımından, şimdiye kadar yapılmamış bir tasnife tabi tutmak itibariyle enteresandır. Evvelki klâsik tarihlerin hilâfına olarak, bilhassa, Rus tarihinin prehistorya kısmına ve Karadeniz'in şimalindeki sahanın mümkün mertebe eski devirlerine kadar çıkarak, buradaki kavimleri ve kültür an'anelerini Rus tarihi ile bağlamak teşebbüsü -bilhassa nazarı dikkati çekiyor. Fakat şu ciheti tekrarlamak isteriz, ki V. nin eserinde Rus tarihini mümkün mertebe Türk-Moğol tarihiyle bir çerçeveye sokmak teşebbüsü, birçok bakımdan gayri ilmî olup, ancak bazı dış benzeyişlere ve ayrı vakalara istinat ediyor. Doğu Avrupasında ötedenberi hâkimiyet sürmüş olan birçok Türk kavimlerinin (Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar) tarihleri ve bilhassa Altın Ordu devletinin iç teşkilâtı, kültür meseleleri teferruatıyla tesbit edilmedikçe, Eurazist'lerin iddiaları ilmî kıymeti haiz olamaz. Bundan dolayı V. nin bu «Rusya'nın siyasi ve diplomatik tarihi» ni ancak, Rus tarihini ve Rusya'da bugün hâkim olan rejimin nasıl tahakkuk ettiğini izah yolunda enteresan bir deneme olarak vasıflandırmak mümkündür.

Dr. Akdes N. KURAT
Rus dili ve edebiyatı Profesörü